

18. Yüzyılda Kudüs'te Meğâribe Mahallesi Vakıflarının Yönetimi ve Görevli İstihdamı

Şerife Eroğlu MEMİŞ*

ÖZ: Bu çalışma, Kudüs'te Meğâribe Mahallesi vakıflarının 18. yüzyıldaki durumunu vakıf yönetimi ve görevli istihdamı açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada her ne kadar merkezi yönetimin mahiyeti üstüne tartışmalara katılma girişiminde bulunulmayacaksa da merkezin elde bulundurduğu yönetsel dizginleri nasıl kullandığı, vakıflara ilişkin atamalar üzerinden denetiminin nerelere dek uzandığı konusunda, merkezi hükümetin temsilcilerince kaleme alınan belgelere yer verilecektir. Çalışmanın konusunun Meğâribe Mahallesi olmasında iki etken belirleyici olmuştur. Öncelikle bir Müslüman vakfı olarak kurulan mahalle, bu anlamda benzersizdir. İkinci olarak her ne kadar mahallenin ve vakıflarının kuruluşuna ilişkin bazı çalışmalar bulunsa da vakıfların tarih içerisindeki serüvenini takip eden çalışmalara olan ihtiyaç devam etmektedir. Bu bağlamda çalışma üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, mahallenin kuruluş sürecine kısaca değinildikten sonra mahallede yer alan vakıf kurumları ele alınacaktır. Mahallenin Kudüs kenti için önemi yine bu bölümde değerlendirilecektir. İkinci bölümde, vakıflara yapılan atama kayıtları detaylı bir şekilde incelenerek bahse konu vakıfların 18. yüzyıldaki yönetimi, üçüncü bölümde de personel durumları tespit edilecektir. Bu kayıtların analiz edilmesi ile Osmanlı merkezi yönetiminin bir taşra kentindeki istihdam politikaları, vakıf görevlileri üzerinden belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Meğâribe, Meğâribe Mahallesi, istihdam, vakıf.

Management and Staff Employment Policies of the Awqaf at the Magharibah Neighborhood in IslamicJerusalem During the 18th Century

ABSTRACT: This study aims to examine the situation of the Awqaf of Magharibah Quarter or Neighborhood during the 18th century in terms of waqf management and employment of officials. Although there will be no attempt to join the debate on the nature of the central government, there will be documentation of how the centre used the administrative reins it held, and where the central government's representatives extended their control over the assignment of the Awqaf. There were two decisive factors with regards to the Magharibah Neighborhood; firstly, the establishment of the neighborhood as a Muslim waqf is a unique example which was unprecedented in Muslim history. Secondly, although several studies have explored the establishment of the neighborhood and its Awqaf, there is a

* Dr., Vakıf Uzmanı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, serife_eroglu@yahoo.com.

continuing need for studies that follow the changing nature of these institutions over time. In this context, the study consists of three parts; the first part deals with the waqf institutions in the neighborhood following a brief description of the process of establishment. Also, the significance of the neighborhood for the city of Jerusalem will be evaluated. The second part will examine in detail employment records of the Awqaf and determine the management policies of the Awqaf in the 18th century. The third part will determine personnel status and conditions. This study will thus shed light on employment policies within a provincial city in the Ottoman state, through the analyses of the records of waqf personnel.

KEYWORDS: Jerusalem, Magharibah, Magharibah Neighborhood, employment, waqf.

GİRİŞ

Yüzyıllar boyunca toplumların sosyo-ekonomik yapısının vazgeçilmez unsurları olmuş olan vakıflar hem bir şehrin çekirdeğini oluşturmuş hem de çevresi ile ilişkiler ağını kurmuştur.¹ Bir kentteki pazar alanı, han, hamam gibi yapılarla gerekli altyapıları sağlayarak aynı zamanda da camiler, medreseler ve imarethaneler gibi toplumsal ve kültürel kilit kuruluşlara can vererek gerek kırsal gerekse kentsel yerleşim merkezlerinin gelişimine katkıda bulunmuştur. (İnalçık, 1990, s. 1-23). Osmanlı Devleti'nde de hayrî, sosyal, beledî, dinî ve eğitim hizmetleri vakıflar yolu ile vücuda getirilmiştir.² Günlük hayatın her alanında etkin bir şekilde yer alan vakıflar sayesinde pek çok eser tesis edilmiştir.

Müslümanlar için Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal şehir olan Kudüs'te de vakıflar kent mekânına, toplumsal ilişkilere ve merkezi yönetimle olan münasebetlere belirgin şekilde etki etmiştir.³ Kudüs'te "Kadîm (Eski) Şehir" olarak adlandırılan tarihi bölgenin güneydoğusunda yer alan ve eski şehrin yaklaşık altıda birini kapsayan Mescid-i Aksâ⁴ ya da *Harem-i Şerif* olarak da adlandırılan alan kuruluşuyla birlikte Kudüs şehir merkezine hâkim olmuş ve İslâm devletlerinin de sembolik merkezi haline gelmiştir. Hz. Peygamber'in mucizevî İsrâ yolculuğunun sonrasında Mirac'a yükseldiği alanı da içine alan Harem-i Şerif, zaman içerisinde, şehir merkezini kuşatan, idari sistem ve kentsel hizmetler örgütlenmesinin bir parçası olan geniş bir vakıf ağının⁵ da çekirdeğini oluşturmuştur. Kubbetü's-Sahra ve el-Aksâ, Harem-i Şerif çemberi boyunca onları üç taraftan çevreleyen medreseleri ve tekkeleriyle namaz kılınan merkezi yerlerdi. Namaz kılmak, Kur'an okumak, gelenek ve hukuk çalışmalarının yanı sıra; hacıları, tasavvuf dervişlerini ve ulemâyı ağırlamak, vakıfları kuran kimselerin destek verdiği başlıca etkinliklerdi. Zamanla Müslüman vakıf ağı içerisinde önemli bir yer kazanan bu alan⁶ Eyyûbî, Memlûklü ve Osmanlı dönemlerinde hem Harem-i Şerif içerisinde hem de etrafında yer alan vakıf emlakı gerek maddi gerek manevi anlamda çok büyük öneme sahip olmuştur.⁷

Harem-i Şerifin güneybatısında bulunan ve bir vakıf olarak kurulan Meğâribe Mahallesi ve vakıfları da Kudüs kenti vakıf ağının önemli bir bileşenidir. (Halm, 1983, s. 112-113). Kadîm kentte yaklaşık 10.000 metrekarelik bir alanı kapsayan mahalle, Eyyübî ve Memlûklü dönemlerinde inşa edilen tarihi ve kültürel açıdan önemli çok sayıda yapıya ev sahipliği yapmıştır. Meğâribe Kapısı yakınında bulunan Seyyid Ömer el-Mücerred ve Ebu Medyen el-Ğavs Zâviyeleri, Meğâribe Camii ve Fahriyye Medresesi/Zâviyesi bunların başlıcalarıdır. (Burgoyne, 1987). 12. yüzyılın ikinci yarısında Melik Efdal tarafından inşa edilen ve Mâlikî fakihler için vakfedilen Efdaliyye Medresesi de mahalledeki önemli yapılardandır.⁸ Mahalle, zamanla Eyyübîler ve Memlûkler devrinde inşa edilen tarihsel ve kültürel açıdan önemli bir dizi yapının yerleşim alanı haline gelmiştir. Kudüs'ün Osmanlılarca fethiyle beraber mevcut vakıf eserleri korunmuş, gerek tamir ve bakımları sağlanarak gerekse yapılan görevli atamaları ile işlevselliği muhafaza edilmiş ve yapıların temel fonksiyonları devam ettirilmiştir.⁹ Zira Osmanlı yönetimi içinde Müslümanların kutsal mekânlarını korumak ve bakımını sağlamak Osmanlı Padişahları için öncelikle dini bir vazife olarak düşünülmekte idi. Öte yandan, Osmanlı Dönemi'nde de mahallede, sakinleri tarafından çokça vakıf kurulmuş, ancak mahallenin silüetine yeni yapılar eklenmemiştir.¹⁰

Mahallede, Eyyübî ve Memlûklü dönemlerinde kurulan ve 18. yüzyılda varlıklarını devam ettiren mevcut yapılar ile yeni kurulan vakıfları konu alan bu çalışmada, mahalle ve vakıflarına ilişkin Kudüs Şer'iyye Sicilleri'nden tespit edilen veya Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kopya edilmiş nüshaları bulunan vakfiyelerin yanı sıra şer'iyye sicilleri, ahkâm ve atik (hazine) esâs/ şahsiyet ile hurûfât/ 'askerî rûznâmçe defterleri kayıtlarına başvurulmuştur. Bilindiği üzere vakfiyeler, geniş bir yelpazede vakıflarla ilgili önemli ve detaylı bilgiler içeren, vakıf sisteminin, aynı zamanda da bireysel vakıfların en temel arşiv kaynaklarından birisidir. (Köprülü, 1938, s. 1-6). Ancak vakıfların zaman içerisindeki serüvenini takip edebilmek adına diğer bazı defter ve kayıtlara ihtiyaç vardır. Bunlardan şer'iyye sicillerinde vakıfların fiili işleyişiyle ilgili bilgiler bulunmakta, vakıfların idaresi ve işleyişi ile ilgili çok çeşitli kayıtlar yer almaktadır.¹¹ Vakıflar, çeşitli dava ve anlaşmazlıklar, vakıf çalışanlarını ve re'âyâsını ilgilendiren konular, vakıf binalarının tamiri için yapılan teftiş veya vakıf işlemleri için alınan hüccetler gibi birçok nedenle sicillere girerler. (Gerber, 1988, s. 72). Bu çalışmada ise 18. yüzyılda Meğâribe Mahallesi Vakfı'nın gelirlerinin nasıl işletildiği ile ilgili detaylı bilgiler sicilde yer alan bir muhasebe kaydı üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. (KŞS, 224, s. 185-187). Ahkâm ve şikâyet defterleri; mütevellilerin vakfı zarara uğrattıkları, bu konunun vakıf hesaplarının görülerek teftiş edilmesi emri, mütevellilerin zimmetlerindeki vakıf malının alınması, vakıf görevlerine ve görevlilerine yapılan müdahaleler, vakıf gelirlerinin toplanması, gelirlerin; hizmetlerin görülmesi ve maaşların ödenmesine yetmeyen vakıflara dair hükümler gibi vakıflar konusunda çok sayıda değerli kayıt içerirler. (Emecen, 2005: 110-111; Sahillioğlu, 1988: 551). Çalışmada, "Kudüs-i Şerîf'te vâkı Mağribilere meşrûta Seyyid Ömer el-Mücerred ve Ebû Medyen el-Ğavs Türbesi" vakıflarının

türbedâr, nâzır ve mütevellisi olan *es-Seyyid Abdullah el-Mağribî'nin* Dîvân-ı Hümâyûn'a gelerek vakıflarla ilgili ilettiği arzuhâllere yer verilmiştir.¹² Bunlarla birlikte, vakıfların yönetimi ve istihdam politikalarına ilişkin başvurduğumuz temel kaynaklar ise *Atîk* (Hazine) *Esâs/ Şahsiyet* ve *Hurûfât/ 'Askerî Rûznâmçe* defterleridir. Vakıflara yapılan her türlü görevli tevcihâtının tutulduğu defterlerde görevli değişikliğinin nedeni gerekçeleri ile kaydedilmiştir.¹³ Çalışma çerçevesinde hurûfât defterlerinde yer alan 22 ve atîk defterlerde yer alan 32 atama kaydı incelenmiştir.¹⁴

Vakıflar, içinde buldukları iktisadi ve sosyal koşullar ile ilgili bilgiler sunmaları bakımından genel olarak iktisadi ve sosyal tarih için olduğu kadar vakıflar açısından da değerli kaynaklar niteliğindeki defterlerde yer alan kayıtlara sahiptir. Bu yazının sınırları içerisinde söz konusu mahalledeki vakıflara ilişkin bilgiler, örnekler üzerinden aktarılmıştır.

Öte yandan, kendisi bir vakıf olarak kurulan mahalle ve vakıflarına ilişkin çok sayıda çalışma kaleme alınmıştır.¹⁵ Ancak mevcut çalışmaların mahallenin ve vakıflarının kuruluşu ya da 1967 yılında tahrip edilişi üzerinde yoğunlaşması sebebiyle vakıfların tarih içerisinde geçirmiş oldukları değişimleri takip eden çalışmalara olan ihtiyaç devam etmektedir. Bu bağlamda, çalışmada 18. yüzyılda Meğâribe Mahallesi ve vakıflarının durumu tespit edilmeye çalışılacaktır. Öncelikle, söz konusu vakıflar, vakfiyeleri bakımından ele alınacak, sonrasında 18. yüzyıldaki durumları yönetim, personel ve etkinlikleri bakımından Kudüs kenti vakıfları bağlamında değerlendirilecektir.

1. MEĞÂRİBE MAHALLESİ VE VAKIFLARI

"... Kuds-i Şerif şehrindeki Meğâribe Mahallesi olarak bilinen yerin tümünü tanımaktadır. Kible yönünden olan birinci sınır Kudüs-i Şerif şehrinin surlarda ve Ayn-ı Silvan'a giden yolda bitmektedir. Doğu tarafından olan ikinci sınır; Harem-i Şerif'in duvarında bitmektedir. Kuzey tarafından olan üçüncü sınır; Ümmü'l-Benât olarak bilinen kemerli taş köprüde bitmektedir. Batı tarafından olan dördüncü sınır; Fazıl ve Kuds-i Şerif kadısı Şemseddin ve Emir imaduddin b. Miski ve Emir Hüsamuddin Kaymaz'ın evlerinde bitmektedir. [Bu vesikanın] hududu muayyen bu mahallenin Melik Sultan Meliku'l-Efdal Nureddin Ali b. Sultan Meliku'n-Nâsır Salâhuddin Yusuf b. Eyyüb b. Şadî tarafından, Allah her ikisine de rahmet etsin, vasıflarının ve mesleklerinin farklılıklarına rağmen; erkeklerine ve kadınlarına, büyüklerine ve küçüklerine, en faziletlilerine ve faziletlerine olmak üzere tüm Mağribîlere vakfetti..." (KŞS, 77, s. 588).

Selahaddin Eyyubî önderliğinde Haçlılar mağlup edildikten sonra, Kudüs'te ve Harem-i Şerif'in çevresinde kurulan en önemli vakıflardan birine ait yukarıdaki

vakfiye örneğinde, sınırları şahitler huzurunda, Harem-i Şerif'in batı köşesinde kalan ve Meğâribe mahallesi olarak bilinen mıntıkanın Selahaddin Eyyubî'nin oğlu Melik Efdal tarafından erkek ve kadın Mağribîlere vakfedildiği kayıtlıdır. Vakfiye, Melik Efdal sonrasında 666/1267 yılında -ki bu da Memlûk döneminin başlamasından sonraya tekabül etmektedir- tanzim edilmiştir. İkinci tanzim ise Osmanlıların bölgeye hâkim olduğu bir döneme denk gelen 1004/1595 yılında gerçekleşmiştir. (Tibawî, 1978, s. 14; Güneş, 2016, s. 11).

Bir vakıf olarak kurulan mahalle, bölgeye Mağrib'den yeni gelenler için bir sığınak olarak hizmet etmiş, 13. yüzyıldan 1967 yılında Ürdün rejiminin son günlerine kadar, Kudüs'e gelen göçmenler mahallede evlerini yapmış ve mahalle diğer Müslümanlarca da çokça ziyaret edilmiştir. Bu ziyaretlerde Kudüs'ün ve mahallenin kurulduğu alanın Müslümanlar açısından önemi büyüktür. İslam inancına göre, hicretten bir buçuk yıl önce, 621 yılı başlarında Recep ayının 27. Gecesinde Mirac mucizesi vuku bulmuştur. Olayın iki aşaması vardır. Birinci aşamada Hz. Peygamber Mescidü'l-Haram'dan Beytül-Makdis'e (Kudüs) götürülür. Kur'an'ın andığı bu aşama, gece yürüyüşü anlamında *İsrâ* adını alır.¹⁶ İkinci aşamayı ise Hz. Peygamber'in Beytül-Makdis'ten Allah'a yükselişi oluşturur. Mirac olarak anılan bu yükselme olayı Kur'an'da anılmaz, ama çok sayıdaki hadîs-i şerîfde ayrıntılı biçimde anlatılır.¹⁷

Hadis kitaplarında rivayet edildiği üzere: Hz. Peygamber, Burak ile Beytül-Makdis'e vardktan sonra oradaki büyük ve sert kayadan göğe çıkarılır. Harem-i Şerif'in batı duvarının kalın kısmında yer alan Burak Mescidi de bu mucizevî yolculuğun anısına inşa edilmiştir. Hz. Peygamberin miraca yükseldiği kayanın üzerine de Kubbetü's-Sahra Câmii inşa edilmiştir. (Tibawî, 1978, s. 17).

Bu mucizevî olayın gerçekleştiği mahalle, Burak Mescidi'nden başka en az iki anısal sembol daha kazandırmıştır. Bu mescid yakınında bulunan Harem'e giriş kapısı Muhammed Kapısı (Bâbü'l-Muhammed) ya da Burak Kapısı (Bâbü'l-Burak) olarak adlandırılmıştır. Bu kapı aynı zamanda da aşağıda detaylı bir şekilde bahsedilecek olan dini, sosyal ve eğitim amaçlı pek çok vakfın kurulduğu mahalleden adını alarak isimlendirilen Meğâribe Kapısı (Bâbü'l-Meğâribe)'dir. Melik Efdal tarafından Mağribîlere vakfedilen bu mahal İslami gelenek bakımından da Hz. Peygamber'in mucizevî yolculuğunun rotasına tanıklık etmesi bakımından da kıymetlidir. Dolayısıyla yukarıda zikredilen ayetle kutsal addedilen bu mahal dünyanın her tarafından dindar, âlim ve fakirlerin Harem-i Şerif'te dua etmeleri ve konaklamaları için cezbedici bir mekân haline gelmiştir. Dolayısıyla, buradaki vakıfları da içine alan Harem'in batı duvarının bu bölümünün yalnızca Burak Duvarı olarak bilinmesi değildir (Tibawî, 1978, s. 17).

Öte yandan, Beshir (Beshir'den aktaran Halm, 1983) yeni kurulan mahallenin Fatımîler zamanından itibaren Mısır ordusunun bir parçası olan ve kısmen de olsa Selahaddin'in ordusuna da dâhil olan Mağribî birliklerinin

yerleşebileceği bir mahal olarak seçilmiştir. El-Hanbeli de mahalle sakinlerinin özelliklerinden bahsederken, mahalledeki Mâlikî Mağribî âlimlerin çoğunlukla Masmudî, Sanhagî, Tilimsanî, Andalusî gibi nisbelerle anıldığını belirtmiştir. (el-Hanbeli, 1973/II, s. 597). Örneğin, Meğâribe Zâviyesi'ni 703/1303 tarihinde inşa eden *es-Seyyid Ömer el-Mücerred*, *Masmudî* nisbesi ile kayıtlıdır. (VGMA, 583: 27/20). Kudüs'ün söz konusu mahallede meskûn Mâlikî toplumuna, kendi Malikî kadıları ilk defa 802/1400 tarihinde Sultan Nasır Faraj bin Barkuk zamanında atanmıştır. Ibn-i Şahhada olarak da bilinen kadının adı Cemaleddin Ebû Muhammed Abdullah el-Hilâli'dir. (Halm, 1983, s. 113).

1.1. Mevcut Vakıflar

18. yüzyılda Meğâribe Mahallesi'nde faaliyet gösteren vakıfları iki başlık altında incelemek mümkündür. Öncelikle, Eyyûbî ve Memlûklü dönemlerinde kurulmuş olup 18. yüzyılda varlıklarını ve etkinliklerini devam ettiren vakıflar *hayrî vakıf*¹⁸lar olup mahallenin temel dini, eğitim, sosyal ve beledi ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nce yapılan tamir ve bakımlar ile yönetici ve görevli atamaları, vakıfların devamlılığını sağlamıştır. İkinci başlık altında ise, çalışmanın konusunu teşkil eden 18. yüzyılda mahallede, yeni kurulan vakıflara yer verilecektir. Mahallede *zürri/ehlî*¹⁹ nitelikte kurulan bu vakıfların kurucu, yönetici ve lehtarları yine mahalle sakinlerindedir.

1.1.1. Meğâribe Vakfı

Yukarıda işaret edildiği gibi bu vakıf Melik Efdal tarafından tesis edilmiştir. Vakfiyede belirtildiğine göre, Burak duvarı olarak bilinen Harem-i Şerifin batı duvarına bitişik araziye sadece Kuzey Afrikalı/Mağribli²⁰ Müslüman erkek, kadın ve çocukların yerleşmesine izin verilmiştir. Böylelikle söz konusu bölge Mağribli Müslümanlar için tesis edilmiş bir mahalle haline getirilmiştir. (el-Hanbeli, 1973/II, s. 46). Zikredilen bu vakıf bazı gelirlere sahipti. Kudüs şer'iyye sicillerindeki kayıtlara göre gelirlerin kontrolü, mahallenin şeyhi *şeyhü'l-meğâribe*'ye bırakılmış ve Meğâribe cemaatinin maslahatına harcanmıştır. (Güneş, 2015, s. 11). Vakfa yapılan ilk atama kaydında 1104/ 1693 tarihinde Şeyh Halil kâtib olarak atanırken, Cemâziye'l-ahir 1109/ Ocak 1697 tarihinde Şeyh Hacı 'Atabe câbî, nâzır ve mütevellî olarak atanmıştır. (VGMA, 1140: 245/28, 29, 30).

Vakfa ait Muharrem 1153/ Kasım 1740 tarihli muhasebe kaydında vakfın gelirleri arasında çok sayıda dükkân, ev, fırın, değirmen ve ahır (ıstabl) ile 'Ayn-ı Kârim köyü gelirleri kaydedilmiştir. (KŞS, 224, s. 185-187).²¹ Kudüs köylerinden olan 'Ayn-ı Kârim'den elde ettiği arazi gelirleri, *Ebu Medyen el-Çavs el-Mağribî*'nin torunu *Şuayb bin Muhammed bin Şuayb* tarafından kurulan 893/1503 tarihli vakfiyesinde şart kılındığı üzere bu vakfa ilave edilmiştir. (VGMA, 583: 27/20; Yusuf, 2000, s. 251-252). Gelirler arasında en yüksek payı oluşturan köyün gelirleri; köyde bulunan bahçe, bostan, köyden alınan vergiler ile köyün buğday ve arpa hâsılatı oluşturmuştur. Mahallenin başlıca masraflarını ise görevli ücretleri, vakfın akarlarının tamire ihtiyaç duyan mahallerinin tespiti ve onarılması ile vakıf

gelirlerinden ödenen çeşitli vergiler oluşturmuştur. Meğâribe Vakfı masrafları arasında değerlendirilen Meğâribe Zâviyesi'nin giderleri de bütçe kalemleri içerisinde önemli bir paya sahiptir. Vakıf görevlileri arasında değerlendirilen *nâkib-i zâviye*, vakfın mütevellisinin yaklaşık üç katı oranında maaş almaktadır. Zâviyenin dört dervişinin teçhizat ve kıyafetleri, yemek masrafları ile dervişlerin diğer giderleri ayrı kalemlerde kaydedilmiştir. Zâviyede fakirler için 3914 *ritl* dağıtılan ekmek masrafı ise 48 *zolota*²² olarak kaydedilmiştir.

Mahallenin 18. yüzyıldaki gelir ve giderleri ile yıllık bütçesine ilişkin önemli bilgiler sunan muhasebe kaydında, vakfın hayrî faaliyetlerinin de kalem kalem kaydedildiği görülmüştür. Ayrıca mahallenin hayrî vakıflarının birlikte bütçelendirildiği genel bir tablo da sunulmuştur.

1.1.2. Meğâribe Zâviyesi Vakfı

Meğâribe Mahallesi'nde vakıf olarak kurulan iki zâviye bulunmakta idi. Bu zâviyelerden ilki *Şeyh Ömer bin Abdullah bin Abdun-Nebî el-Mağribî el-Masmudî* tarafından 3 Rebiulahir 703/1313 yılında Meğâribe Mahallesi sakinleri için kurulmuştur. Bu zâviye bir Mağribli tarafından Meğâribe Mahallesi yararına kurulan ilk vakıftır. İki katlı bir yapıya sahip olan zâviyenin üst katında bir mescit bulunmaktadır. Zâviyede Mağribli fakirler barındırılmış ve ihtiyaçları karşılanmıştır. (Tibawi, 1978, s. 10-11).²³

Mahallede kurulan ikinci zâviye ise Ebu Medyen el-Ğavs'ın torunu ve Kudüs'te mukim Mağribliler arasında daha çok ilmi ve hayırseverliği ile tanınan *Şuayb bin Muhammed bin Şuayb* tarafından kurulmuştur.²⁴ Vâkif kısaca Ebu Medyen olarak bilinmekle birlikte vakfiyesinde “*Şeyh-i sâlih Ebi Medyen Şuayb ibn Şeyh Salih Ebi Abdullah Mehmed ibn Şeyh İmâm-ı Ebi Medyen Şuayb el-Mağribî el-Osmanî el-Mâlikî*” şeklinde tanımlanmıştır. (VGMA, 583: 28/21). Vakfa ilişkin diğer belgelerde de vâkif “*kuddise sırrahu, kuddise sırrahü'l-azîz, radiye, radiyallahu 'anh, kaddesallahu sırrahu*” gibi çeşitli dua cümleleri ile anılmıştır.²⁵ Vâkif vakfiyesinde, Kudüs beldesi köylerinden ‘Ayn-ı Kârim köyünün gelirlerinin tamamını vakfetmiştir. Vâkif, bu vakfın Kudüs-i Şerif'te ikâmet eden ve Kudüs-i Şerif'e gelen kadın erkek, küçük büyük ayırımı yapılmaksızın bütün Mağriblilere vakfetmiştir. Vâkif ikinci olarak da, Kudüs-i Şerif'te Ümmü'l-benât Köprüsü olarak bilinen Silsile Kapısı (*Bâbü'l-Silsile*) sınırında bulunan “*bir eyvân ve iki oda ve bir saha ve kendine mahsus bir mürtefak ve bu mürtefakın altında kemer yapılı bir mahzeni müştemil ve dört tarafının hudûdu*” belli mekânı da vakfetmiştir. Vâkif, bu mekânın Meğâribe Mahallesi'ne gelen erkeklerin konaklaması için *süknâ zâviyesi* olarak vakfetmiştir. Vakfiyede özellikle, Meğâribe Mahallesi'nde misafir olan kadınların veya mahallede mukim olan kadın ve erkeklerin söz konusu mekânda *süknâ* hakkının bulunmadığı belirtilmiştir. Vâkif, zâviyenin tamir ve bakımına öncelik verilmesini şart kılmıştır. Tamirattan artan gelir ile de öncelikle Receb, Şa'bân ve Ramazan aylarında vakfın mütevellisinin ekmek yaptırmasını ve bu ekmeği batıdan gelen ve Kudüs-i Şerif'te mukim bulunan kadın ve erkek bütün

Mağribîlere, “zâviyede tevzî’ etmesini ve ikinci namazından sonra tevzî’ zamânında hâzir bulunanların yedi fatiha-i şerife ve üç ihlâs-ı şerif ve muavvazeteyn okuyup sevâbını Hazret-i Nebîye ve âl ve ashâbına ve etba’ına ve vâkıfın ve bütün mensuplarının rûhlarına hediye etmelerini” şart kılmıştır. (VGMA 583: 28/21). Vâkıf ikinci olarak, Meğâribe mahallesi fakirlerine Ramazan ve Kurban bayramlarında ve mevlid-i şerif okunduktan sonra yemek dağıtılmasını şart kılmıştır. Benzer şekilde, vâkıf garptan gelen Meğâribe mahallesinde ihtiyaç sahibi olanlara ve evvelden zâviyede mukîm bulunan Mağribîlere mütevellinin soğuktan muhâfaza edecek kisve (elbise) parası vermesini şart kılmıştır. Son olarak da, bir Mağribî vefat ettiğinde cenazesine sarf edilecek bir şeyi bulunmadığında, cenazenin yıkanmasından defnedilmesine kadar yapılması lâzım gelen şeyler ve bunları tedarik edilmesi için ihtiyaç duyulan masrafların bu vakfın gelirlerinden karşılanmasını şart kılmıştır. (VGMA 583: 27/20).

Böylece H. 8./ M. 14. yüzyılın ortalarında Kudüs’te Harem-i Şerif’in batı duvarında Meğâribe ile Silsile kapıları arasında, ihtiyaçları yukarıda zikredilen hayrî vakıflardan karşılanmak üzere Mağribîler için bir mahalle kurulmuş oldu. Üçüncü özel bir vakıf da, Fas Kralı Ali bin Osman bin Yakub bin Abdülhak el-Marûnî tarafından 753/1352 tarihinde Mescid-i Aksâ’ya kendi yazmış olduğu Kur’an-ı Kerîm’i vakfetmek sûretiyle kurulmuştur. Vâkıf, Ebu Muhammed bin Abdullah bin Ebu Medyen’i vakfın mütevellisi olarak atamıştır. Mütevelliyeye tevdi edilen görev ise kraliyet hediyesi olan Kur’an-ı Kerim’i muhafaza etmesi ve Mescid-i Aksâ’da okumasıdır. (Tibawi, 1978, s. 13).²⁶

Hurûfât Defterleri’nde yukarıda zikredilen zâviyelere ilişkin kayıtlardan ilkinde; Şaban 1111/ Şubat 1700 tarihinde “Medrese-i Malikâniye dimekle ma’ruf Çalabiye Zâviyesine mutasarrıf es-Seyyid Ömer Evkafı” olarak (VGMA, 1160: 116/42), diğer zâviye ise “Ebû Medyen El-Ğavs El-Mücerred Evkafı” şeklinde kaydedilmiştir. (VGMA, 1160: 116/44). Ancak, her iki zâviye vakfı Cemaziye’l-ahir 1121/ Eylül 1709 tarihinde verilen *tecdid* (yenileme) beratı sonrasındaki kayıtlarda “Medreseti’l-Mâlikiyye el-Ma’rûf bi kubbeti’l-Efdaliyye ve Zâviye-i Mefârikiyye-i Seyyid Ömer el-Mücerred ve Ebu’l-Medyen el-Ğavs ve Tevâbi’i Vakıfları” ismiyle kaydedilmiş ve tevliyet, nezâret, tebrîz ve türbedarlık görevlerinin birleştirilerek yazıldığı görülmüştür. (VGMA, 1107: 2/78). Meğâribe Vakfı’na ait yukarıda yer verilen 1153/1740 tarihli muhasebe kaydında da, vâkıfın iradesi doğrultusunda ‘Ayn-ı Kârim köyünün gelirleri Meğâribe Vakfı geliri olarak kaydedildiği, yine söz konusu gelirler ile de zâviyenin tamiri ve zâviyede ikâmet eden dervişler için harcamalar yapıldığı görülmüştür. (KŞS, 185, s.187).

Her iki vakıf zâviyenin beraber yönetildiğini gösterir nitelikte ahkâm defterleri kayıtları da mevcuttur. Bu kayıtlarda; “Kudüs-i Şerif’de vâki’ Mağribîlere meşrûta Seyyid Ömer el-Mücerred ve Ebû Medyen el-Ğavs Türbesi Vakfı”nın türbedâr, nâzır ve mütevellisi olan es-Seyyid Abdullah el-Mağribî Dîvân-ı Hümâyûn’a gelerek vakıfla ilgili olarak beş arzuhâlini iletmiştir. 18. yüzyılda vakfın

durumuna ilişkin önemli bilgiler sunan arzuhâllerden ilkinde, görevin eski sahibi es-Seyyid Ahmed'in vefatı üzerine görevin *mahlûl* (boş) kalması nedeniyle daha önce iletilen görevin kendisine tevcih edilmesi talebinin uygun bulunarak görevin kendisine *berât-ı şerîf*²⁷le tevdi edildiğini belirtmiştir. Bu defa da, es-Seyyid Abdullah el-Mağribî görevine başka kişilerce yapılacak müdahalelerin önlenmesi için *berât-ı şerîf* rica etmiştir.²⁸ Bu ricasının yerine getirildiği ve atamadan sonra kendisine bir de *emr-i şerîf* ve bir de *şerh* verildiği anlaşılmıştır.²⁹ Emr-i şerîften kendisinin arzuhâli üzerine verildiği bildirilirken, *şerhte* ise emr-i şerîf verilmesini talep ettiği hasmı ile mahkemelik bir durumu olmadığı müddetçe derkenar olunmaması bildirilmiştir. Söz konusu kayıta ayrıca es-Seyyid Abdullah el-Mağribî'nin günlük 7 akçe ile türbedâr ve nâzır ve müteveli görevlerinin yanı sıra *şeyh-i dellâlân* olarak da atandığı kaydedilmiştir. (VGMA 515: 97/157). Bu kayıta “*vakf-ı mezbûra her kim türbedâr ve müteveli ve nâzır olur ise Kuds-i Şerîf'in dellâlân meşîhati kadîmden beru meşrûtasıdır.*” notu yazılmıştır. (VGMA 515: 97/157). Hurûfât Defterleri'nde de dellâlar şeyhliği görevi diğer görevlerle beraber zikredilmiştir. (VGMA 1160: 116/42, 44; 1107:2/78). Dellâlar şeyhliği, Kudüs kentinin 17. yüzyılda en faal loncaları arasındaydı. (Cohen, 2003, s. 172). Arapça'da *della* fiilinin ilk anlamı “belirtme, sergileme ve halka gösterme olup bir mesleği ifade eden “dellal” ismi de zamanla “simsar”, “aracı”, yani “satıcı” anlamını kazanmış, bir lonca olarak da çığırkanlık işlevini yerine getirmeye devam etmiştir. Hem düzenli bir ücret hem de loncanın her işleminden belirli bir pay alınması istisnai bir durum olup bu görevi diğerlerine göre daha kazançlı kılmakta idi. Bu sebeplerledir ki, 17. ve 18. yüzyılların değişik yıllarında bu loncanın başına Mağribîler cemaatinin reisi geçmiştir. (Cohen, 2003, s. 173). Atık defterlerde yer alan kayıtlarda da mahalle vakıflarının türbedâr, müteveli ve nâzırı olan kişinin günlük 7 akçe ile aynı zamanda dellâlar şeyhliği makamının da sahibi olacağı kayıtlıdır.³⁰ Örneğin, *el-Hac Bilal el-Halvetî* 6 Cemaziyelahir 1212/ 26 Kasım 1797 tarihli arzuhâli ile vakfın es-Seyyid Abdullah el-Mağribî'den boşalan tevliyet, nezâret ve türbedârlık ile dellâlar şeyhliği makamlarının kendisine tevdi edilmesini talep etmiştir.³¹ Yine aynı kayıta dellâlar şeyhliği ile beraber *sâ'îler şeyhliği*³²nin de bir dönem Meğâribe mahallesinin önde gelenlerinin elinde olduğu kaydedilmiştir.

Üçüncü arzuhâlinde ise, Şeyh Abdullah, “Ayn-ı Kârim köyü halkının (re'âyâlarının) vakfa ödemesi gereken vergilerine (*a'şâr* ve *rûsûmât*) yabancılardan bazı kişilerin zorbalıkla tahsil etmek istemeleri üzerine, bu müdahalelerin önlenmesi için başvurmuştur.”³³ Vakfın gelirlerine ilişkin bir ay sonrasına ait başka bir kayıta ise vakfın gelirlerinin yanlış hesaplandığı ve bu yanlışlığın düzeltilmesi talep edilmiş, “Ayn-ı Kârim köyünün gelirlerinin tamamının Meğâribe Zâviyesi Vakfı'na ait olduğu bildirilmiştir.” (BOA, ADVNS, ŞM (3): 152/2).

Atık Esâs/Şahsiyet defterlerinde ise “Meğâribe Zâviyesi Vakfı” adı altında 1134-1208/ 1722-1794 tarihleri arasında meşîhat ve tevliyet görevlerine yarım hisse

ile mahalle sakinlerinden iki kişi, bir kâtib ve bir de görevli atamaları, gerekçeleri ile kaydedilmiştir (VGMA, 515: 79/89). En fazla görevli ataması kaydı ise “*Vakf-ı Türbe-i Seyyid Ömer el-Mücerred ve Ebu Medyen el-Ğavs der Kuds-i Şerîf*”e ait olup 1195-1277/ tarihleri arasında vakfın tevliyet, nezâret, türbedârlık ile *dellâlar şeyhliği* makamlarına yapılan 12 görevli değişikliği kaydedilmiştir.³⁴ Kayıtlarda görevli değişikliğinin nedenleri de kısaca belirtilmiştir Örneğin görevden azil sebepleri arasında vakıf mütevellisinin vakıf görevlilerinin ücretlerini ödememesi, vakfın gelirlerinin azalması ve vakfı zarara uğratması veya zaviyede bulunan fakir dervişleri rencide etmesi gibi gerekçeler kaydedilmiştir. (VGMA, 515: 97/157). Görevlerin tamamına tek görevli atanmış olup atanmış kişiler “*el-Hac, eş-Şeyh, es-Seyyid*” gibi elkablara sahip, mahallenin önde gelenlerinden ‘ulemâ sınıfına mensup kişiler olduğu görülmüştür.

1.1.3. Meğâribe Camii

Harem-i Şerif sahası içerisinde bulunan Meğâribe Camii’nin, Emevîler döneminde inşa edildiği kabul edilmektedir. Caminin doğu girişindeki kitabeden Sultan Abdülaziz tarafından 1288/1871 yılında tamir edildiği anlaşılmaktadır. (Güneş, 2015, s. 11). Meğâribe Camii’ne ilişkin Şevval 1105/1694 tarihli ilk atama kaydında Sun’ullah el-Halidî, *kâri-i hadîs* (hadis okuyucu) olarak atanmıştır. (VGMA, 1160: 116/144.) Rebiulahir 1138/ 1726 tarihli bir diğer atama kaydında ise Receb, Şaban ve Ramazan aylarında Meğâribe Camii’nde hadis ve Kur’an-ı Kerim tilâveti için Şeyh Halil atanmıştır (VGMA, 1091: 77/3). Bir diğer atama kaydında ise el-Kemel bin Ebi Şerif tarafından kurulan hayrî hizmetlerinin gerçekleştirileceği yer olarak Meğâribe Câmii kaydedilmiştir.³⁵ Hakkında sınırlı sayıda kayıt bulunan caminin, Osmanlı Dönemi’nde de mevcudiyetinin devam ettiği gerek yapılan tamir ve bakımlar, gerekse görevli atamalarından anlaşılmaktadır.

1.1.4. Efdaliyye Medresesi

Meğâribe Mahallesi’nde, Burak duvarı sahasında bulunan Efdaliyye Medresesi, *es-Sultân el-Meliku'l-Efdal Nureddin Ali b. Selahaddin el-Eyyubî* (556-622/1169-1225) tarafından 590/1193 yılında kurulmuştur. İsmi kurucusu Melik Efdal’dan alan medrese, Kudüs’te ikamet eden Mâlikî fukahâsına ve yine Kudüs’te bulunan Mağribîlere şart kılınmıştır. (el-Hanbeli, 1973/II, s. 397). Kentin önemli ilim merkezlerinden olan medrese bazı kayıtlarda “*Medresetü'l-Mâlikiyye el-Ma'rûf bi Kubbetü'l-Efdaliyye*” olarak da anılırken (VGMA, 1107: 2/78), bazı kayıtlarda ise “*Efdaliyye Dersiyesi*” olarak adlandırılmıştır.³⁶

Vakfa 1670-1825 tarihleri arasında 6 görevli atanmıştır. İlk iki kayıta günlük mu’ayyen ücret ile müderris ve günlük 1 kuruş ücret ile *mu’îd* (yardımcısı) atamaları kaydedilmiştir. İkinci ve üçüncü atama kayıtlarında ise yarım hisse ücret ile iki câbi atanmıştır. Beşinci görevli günlük 1 akçe ile bevâb ve ferrâş olup son görevli kaydı vakfın müteveli ve nâzırına aittir. (VGMA, 515: 78/88). Hisselendirilerek yapılan görevli atamalarında hissedarların sayıca çokluğu dikkat çekicidir.³⁷

1.1.5. Fahriyye Medresesi ve Hangâhı

Sicillerde “Hangâhü'l-Medresetü'l-Fahriyye” olarak da anılan bu medrese, Kadı Fahrüddin Muhammed b. Fadlullah tarafından 732/1331 yılında kurulmuştur. Meğâribe Camii'nin batısında bulunan bu medrese, mescidin suru içerisinde yer almaktadır (Güneş, 2015, s. 12). Kudüs'te bulunan medrese kütüphaneleri arasında önemli bir yere sahip olan Fahriyye Medresesi Kütüphanesi de 732/ 1339 tarihinde Kadı Fahrüddin tarafından kurulmuştur. Medresenin kütüphanesinde yaklaşık 10.000 cilt kitap bulunduğu belirtilmektedir. Astronomi ve diğer dini ilimlerle ilgili el yazmalarının bulunduğu koleksiyon, zamanla yok olmuştur. (el-Arif, 1961, s. 451).

Fahriyye Hangâhı ise Harem-i Şerifin batı tarafında yapılmıştır. 978/1570 yılında Osmanlılar tarafından hângâhın gerekli onarımının gerçekleştirilmesi sağlanmış, bu tamirat için yirmi beş altın harcanmıştır. Hangâh, bu medresenin gelirlerine ortaktı. Medrese ve hangâhın ortak gelirlerinden bir diğeri Fahriyye çarşısıydı. Burada bulunan dükkânlar her iki müessesenin muhtelif giderleri için harcanmıştır (Güneş, 2015, s. 12).³⁸

18. yüzyılda medrese ve hangâh vakıflarına yapılan dört atama kaydı tespit edilmiştir. İlkinde kadı arzı ile ulemâdan Şeyh Abdurrahman müderris olarak atanırken ikinci ve üçüncü kayıtlarda *şeyh-i hangâh* olarak yarım hisse ile çok sayıda görevli atanmıştır. Örneğin vefat eden es-Seyyid Musa Efendi'nin hissesi olan yarım hisse şeyhlik görevine altı oğlu değişik hisse miktarları ile atanmıştır.³⁹

1.1.6. Makâm-ı Burak Erba'ın Vakfı

Burak Duvarı olarak bilinen bu yapı, Harem-i Şerifin batı duvarıdır. Bu nedenle Müslümanlar için büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, Mekke'den Kudüs'e Miraç için getirildiğinde bineği Burak'ı bu duvara bağlamıştır (Arramin vd. 2001, s. 12-13). Kudüs kazası vakıflarına yapılan görevli atamalarının kaydedildiği Atık defterinde ise “*Makâm-ı Burak-ı Erba'ın*” olarak yer almış ve bu vakfa 18. yüzyılda yapılan “şeyh” atamaları kaydedilmiştir.⁴⁰

1.1.7. Sâdât-ı Meğâribe Vakfı

Vakıf kayıtlarında karşımıza çıkan mahalleyle ilgili bir diğer önemli yapıdır. Meğâribe Mahallesi'nde bulunan ve Hz. Peygamber'in soyundan gelenler için kurulan vakfa ait *Cedîd Esâs/Şahsiyet* defterinde 1194/1790 tarihinde vakfa mütevellî ataması yapıldığı, 1277/1860 tarihinde de mahalledeki diğer vakıflarla beraber vakfın tevliyetinin tek bir vakıf adı altında birleştirildiği kayıtlıdır (VGMA, 160, s. 50/378).

Yukarıda bahsedilen hayrî vakıfların yanı sıra 18. yüzyıla gelinceye kadar mahalle sakinleri tarafından mahallede kurulan ve vakfiyesi tespit edilen 6 vakıftan ikisi zürrî, dördü hayrî vakıflardır. Mahallede 17. yüzyılda kurulan zürrî vakıflardan ilki *Muhammed bin İsmail Beşe el-Lemedanî el-Mağribî* tarafından

1021/1612 tarihinde kurulmuş olup Ebû Medyen el-Ğavs Vakfı'na komşu Meğâribe Mahallesi'nde su kuyusu bulunan bir *hakûre* (sebze bahçesi) vakfedilmiştir (Ğuşe, 2009, s. 791). İkinci vakıf ise *İsa bin Ahmed bin ez-Zeîm el-Mağribî* tarafından 1033/1624 tarihinde kurulmuş olup bu kez mahalle dışında Hatt-ı Merziban'da bulunan bir ev vakfedilmiştir (KŞS, 107, s. 227).

Hayrî vakıflardan ilki, *el-Hâce Necme binti el-Hac Mehmed el-Mağribî* tarafından 1048/1631 tarihinde kurulmuş olup vâkife, Meğâribe Mahallesi'nde bir ev vakfetmiştir (VGMA, 589, s. 119/332). Vakfiyede ayrıca, vâkife hayatta olduğu müddetçe gerek *sûknâ* (oturma hakkı) ve gerekse sair gelirlerinden kendisinin yararlanmasını, vefatından sonra ise *sadaka-i câriye* (hayrı devam eden iyilikler) olarak hayrî amaçlarla kullanılmasını şart kılmıştır. Şöyle ki; bahse konu olan ev, kiralanarak kira bedeli ile de her yıl ekmek alınmasını ve Kudüs-i Şerîf'te mukîm bulunan Sâdât-ı Meğâribe fukarasına her sene Recep ayında mütevellinin uygun gördüğü kişilere verilmesini şart kılmıştır. Vâkife ayrıca vakfın tevliyetini hayatta oldukça kendisine, vefatından sonra Hacı Ahmed ibni merhum Abdülkadir el-Mağribî el-Râşidî'ye, ondan sonra onun evlâdına, daha sonra evlâd-ı evlâdına şart kılmıştır. Vâkife, evlattan nesli tükeninceye kadar en son da evlâd-ı evlâd-ı evlâdına şart kılmıştır. Vâkife, evlattan nesli tamamen kesildiğinde vakfın gelirlerinin Kudüs-i Şerîf'te bulunan Sâdât-ı Meğâribe Vakfı'na müteveli olan kimseye verilmesini şart kılmıştır. İkinci vakıf, *el-Hâce Safiye binti Abdullah el-Cezâiriyye el-Mağribiyye* tarafından 1021/1612 tarihinde kurulmuş olup vâkife mahallenin fakirlerinin doyurulması için 350 Esedî kuruş vakfetmiştir (KŞS, 141, s. 41). Üçüncü vakıf, *Meryem binti Abdülkadir el-Mağribiyye* tarafından 1063/ 1653 tarihinde kurulmuş olup vâkife Meğâribe Mahallesi'nde inşa ettirdiği evi Meğâribe mahallesi fakirlerine vakfetmiştir (KŞS, 146, s. 207). Dördüncü vakıf ise *el-Hac Kâsım bin el-Attavî el-Mağribî* tarafından 1088/1677 tarihinde kurulmuş olup Meğâribe Mahallesi'nde bulunan evi hayrî amaçlar için vakfetmiştir (KŞS, 179, s. 288).

1.2. 18. Yüzyılda Mahallede Yeni Kurulan Vakıflar

Yukarıda bahsedildiği üzere, Meğâribe Mahallesi'nde Eyyûbî, Memlûklü ve Osmanlı dönemlerinde kurulan çok sayıda vakıf mevcuttu. 18. yüzyılda ise mahallede vakfiyesi tespit edilebilen 11 vakıf kurulmuştu.⁴¹ Bunların tamamı zürri vakıflar olup, akarları bakımından oldukça mütevazıdılar. Vakıflardan ilki 1134/1724 tarihinde *El-Hac Muhammed bin Ebubekir el-Mağribî* tarafından kurulmuş olup, Meğâribe Mahallesi'nde bir ev vakfedilmiştir. (KŞS, 218, s. 567). İkincisi, *el-Hac Kâsım bin Abdullah el-Mağribî el-Marâkeşi bin Ali eş-Şeybânî* tarafından 1137/1724 tarihinde kurulmuş olup Meğâribe Mahallesi'nde bulunan yıkılmış bir ev vakfedilmiştir (VGMA, 583: 29/22). Vakfiyede ayrıca vakfın tevliyetinin Sâdât-ı Meğâribe Vakfı'nın şeyhi ve o vakıf üzerinde söz sâhibi bulunan kimseye şart kılındığı kaydedilmiştir. Üçüncü vakıf, *Şeyhü'l-Meğâribe Abdüsselam el-Mağribî* tarafından 1141/1728 tarihlerinde kurulmuş olup Meğâribe Mahallesi'nde bir ev vakfedilmiştir (KŞS, 222, s. 66). Dördüncü vakıf, 1153/1740 tarihinde *Muhammed el-Mağribi eş-Şehîr bi-Gazzâl* ve *el-Hac Muhammed et-Tavîl* tarafından kurulmuş

olup, Bâbü'l-Amud Mahallesi'nde Hamrâ Camii yakınında bulunan katlı bir ev vakfedilmiştir (KŞS, 230, s. 240-241).⁴² Beşinci vakıf, 1158/ 1745 tarihinde *Abdullah Ağa bin el-Hac Muhammed el-Mağribî* tarafından kurulmuş olup Şeref Mahallesi'nde 12 kırat ev hissesi vakfedilmiştir (KŞS, 235, s. 318). Altıncı vakıf, *İsmail ibni Hacı Mehmet Lemedanî el-Mağribî* tarafından 1171/1758 tarihinde kurulmuş olup vâkıf Bâb-ı Hutta Mahallesi'nde bir ev vakfetmiştir (VGMA, 589: 195/331).⁴³ Yedinci vakfiye *Hatice ve Cennât binti el-Hac Muhammed Ağa el-Hoca et-Tavîl el-Mağribî* adı ile Mağribli Uzun Hacı Mehmet Ağa'nın kızları Cennet ve Hatice hanımlar tarafından kurulmuş olup Bâbü'l-'Amud Mahallesi'nde bir ev vakfetmişlerdir (KŞS, 250, s. 17-18; VGMA, 589: 192/328). Sekizince vakıf, *El-Hac Ali bin Ahmed el-Mağribî* tarafından 1185/1771 tarihinde kurulmuş olup Bâbü'l-Kattânîn Mahallesi'nde bir ev vakfedilmiştir (KŞS, 253, s. 70-71). Dokuzuncu vakıf, *el-Hac Ali el-Mağribî* tarafından 1187/1774 tarihinde kurulmuş olup Bâb-ı Hutta Mahallesi'nde bir ev vakfedilmiştir (KŞS, 255, s. 47). Onuncu vakıf, sâdât-ı kirâmdan *es-Seyyid Mehmed ibni el-Hac Abdullah el-Mağribî* tarafından 1196/ 1782 kurulmuş olup Kudüs'te Şark Mahallesi'nde bulunan evin tamamı vakfedilmiştir (VGMA, 589: 192/327). 18. yüzyılda Mağribîler tarafından kurulan son vakıf ise, *es-Seyyid Mehmed ibni Merhum İsmail Beşe el-Lemedanî el-Mağribî* tarafından 1205/ 1791 tarihinde kurulmuş olup Meğâribe Mahallesi'nde Ebu Medyen el-Ğavs Vakfı'ndan fidanlık ve ağaçlardan oluşan sebze bahçesi vakfedilmiştir (KŞS, 272, s. 134-135; VGMA, 589: 194/330).

Osmanlı Dönemi'nde özellikle de 17. ve 18. yüzyılda mahalle sakinleri tarafından akarları, gerek mahallede gerekse mahalle dışında, yukarıda kısaca belirtilen vakıflar kurulmuştur. Söz konusu vakıfların tamamı yerel ve mütevazı vakıflardır. Vakıfların mütevazı oluşları nedeniyle müteveli dışında herhangi başka bir görevli ataması yapılmamıştır. Tamamı zürri vakıf niteliğinde olan söz konusu vakıfların çoğunda vakfın yönetimi ve vakıf lehtarları vâkıfın birinci derece yakınları arasından seçilmiştir. Vâkıfın nesli kesildikten sonra hayrî amaçlara hizmet etmesi şart kılınan vakıflar, en fazla Ebu Medyen el-Ğavs Vakfı, Sâdât-ı Meğâribe Vakfı ile Meğâribe fakirlerine vakfedilmiştir.⁴⁴ Vakıfların çoğu, mahallenin önde gelen ulema sınıfı mensupları tarafından kurulmuştur.

2. 18. YÜZYILDA MEĞÂRİBE MAHALLESİ VAKIFLARININ YÖNETİMİ

Sonuç olarak gerek Eyyûbî ve Memlûklü gerekse Osmanlı dönemlerinde Meğâribe Mahallesi'nde hayrî ve zürri çok sayıda vakıf kurulduğu görülmüştür. İncelenen defterlerde, hayrî vakıflara yapılan bütün görevli atamalarının titizlikle, hatta günü gününe kaydedildiği, vakıfların yönetimine ilişkin kayıtların ise daha detaylı bir şekilde yazıldığı görülmüştür. Yapılan atamalarda görevli değişikliklerinin nedenlerine Hurûfat ile Atik Esâs/Şahsiyet defterlerinde berât özetleri şeklinde yer verilmiştir. Bu da merkezi yönetim ile kayıtların saklanması arasında var olan tarihsel bağlantıyı göstermesi bakımından anlamlı olmuştur. Şöyle ki; kayıtlarla da takip edilen sıkı bir atama sistemi ile vakıfların idari merkezi, hükümetçe denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. Yukarıda yer verilen örnekler

gösteriyor ki; atama sistemi sıkı bir biçimde incelenmekle kalmamış aynı zamanda İstanbul'da Kudüs vakıflarının idari verilerine ilişkin kapsamlı defterler/dosyalar tutulmuştur. Kudüs vakıflarının örgütlenmesi, merkezi otoritelere, bu vakıfların idaresi üzerinde sıkı bir denetim imkânı tanımıştır. Bu durum öncelikle vakıfların idaresinin ve 'ulemâ ilişki ağlarının devletin bürokratik, iktisadi ve idari yapısına sistematik bir biçimde dâhil edilmesinin bir neticesidir (Van Leeuwen, 2012, s. 163).

Çalışma kapsamında incelenen kayıtlar neticesinde ulaşılan bu sonuç, Osmanlı merkezi ile taşra arasındaki ilişkiler konusunda, merkezi denetimin azaldığını ve yerel güçlerin bağımsızlıklarını artırdığını kabul eden görüşe ters düşmektedir. Merkezi denetimin sadece sıkı bürokratik merkezleşme tedbirleri ile değil, güçlü yerel bağları olan memurlar ve vazifelilerin tayini sayesinde güçlendirildiği söylenebilir. Bu durumda sistemin kontrolü, dikkatli bir tayin politikası güdülerek ve ailelere, yerel iktidar yapıları içerisinde denge oluşturacak bir güç tabanı inşa etme izni verilerek sağlanmıştır. Bunun gerçekleştirilmesinde vakıflar önemli bir mekanizma olmuştur. Zira vakıflar, ilişki ağlarını ve kurumları şekillendirme ve bütünleştirme vasıtası olmuş, aynı şekilde yerel ilişki ağlarını destekleme ve denetleme ve bununla birlikte devlet vazifelilerini ekonomik ağların idaresine dâhil ederek kendi politikalarını hayata geçirmeye yardımcı bir mekanizma olan vakıf kurumunun denetimini sağlamıştır.⁴⁵

Öte yandan, Tanzimat reformları ile birlikte Osmanlı merkezî yönetimi tarafından uygulanan “merkezleşme” politikaları çerçevesinde mahalledeki zürrî vakıfların yönetimi de kayıt altına alınmıştır. Meğâribe Mahallesi vakıflarının yönetiminin birleştirilmesi ise 26 Rebiulahir 1277/ 11 Kasım 1860 tarihine rastlar ki, bu tarihten sonra mahalledeki vakıflar “Kudüs-i Şerîf’de Seyyid Ömer el-Mücerred ve Ebu Medyen el-Ğavs ve Hacı Kasım el-Mağribî bin Abdullah Vakıflarıyla bunların levâzım için ashâb-ı hayrâtdan Hâce Necme binti Hacı Muhammed el-Mağribî ve Seyyid Muhammed bin Hacı Abdulmağribî ve İsmail bin Hacı Muhammed el-Mağribî ve Seyyide Cennet binti Hacı Muhammed el-Mağribî ve Seyyide Hatice binti Muhammed el-Mağribî ve Seyyid Muhammed bin İsmail nâm kimesnelerin her biri Kudüs-i Şerîf’de Meğâribe ve Şeref ve Bâb-ı Hutta ve Bâbü’l-‘Amûd Mahallelerinde vâki’ yedlerinde mülkleri olan dâr ve ıstabl ve eşcârı Vakıfları” adı altında birleştirilmiş ve vakfa mütevellî, nâzır ve türbedâr olarak Mağribî Şeyh Mehmed Arif Efendi atanmıştır (VGMA, 160: 378). Mahalle vakıfları açısından bir dönüm noktası olan bu tarihten sonra vakıfların yönetimi birleştirilmiş ve tek elden yürütülmüştür.

3. 18. YÜZYILDA MEĞÂRİBE MAHALLESİ VAKIFLARI’NDA İSTİHDAM

Öte yandan, buraya kadar verilen bilgiler ışığında denilebilir ki; 18. yüzyılda Meğâribe Mahallesi vakıflarına, vakfiye şartları doğrultusunda çoğunlukla mahallenin önde gelenleri arasından “ulemâ” sınıfına mensup kişiler atanmıştır. Vakıf görevlileri tercihen babadan oğula, oğlu olmadığında yakınlık derecesine

göre diğer akrabalara ve çoğunlukla hisseli olarak aktarılmıştır. Bu durum da Osmanlı merkezi yönetimi tarafından gönderilen fermân ve emr-i “âli”ler ile desteklenmiş, neticede de vakıf görevlerinin nesiller boyu aynı ailede kalması sağlanmış ve görevi yapsın ya da yapmasın pek çok kişiye vakıf görevlisi olarak *berât-ı şerîf* verilmiştir.⁴⁶ Bu durumun bir sonucu olarak da Osmanlı yönetici sınıfı genişlemiştir. Zira; vakıf görevlileri padişah beratı ile görevlerini yapmaları sebebiyle, “*askerî zümre*”⁴⁷nin mensubu olurlar ve “*ehl-i mürtezika*” olarak adlandırılırlardı. Ayrıca icra ettikleri meslek veya çalıştıkları müesseseye bağlı olarak *mütevelli*, *nâzır*, *câbi*, *müderri*, *muîd*, *muallim-i sıbyan*, *şeyh*, *derviş*, *zâviyedâr* gibi isimlerle de anılırlar. Bu sıfatlara nesebi olarak geçen *seyyid* unvanı da ilave edilmektedir (Yediıldız, 1982, s. 143-164). Askerî zümreye mensubiyet payitaht ya da eyalet merkezlerinde onaylandığı takdirde, hizmet ya da gerçek veya gerçek sayılan vasıflarla bazı imtiyazların tanınması anlamına gelmiştir. Vergi muafiyeti, maaşlar ya da daha farklı ayrıcalıklar bu imtiyazların kazandırdığı ödüllerdi. Böylelikle halk açısından bakıldığında yeni unvanlar edinilmesi bu imtiyazlar sistemine dâhil olmanın bir yolu idi (Canbakal, 2009, s. 84). Bu bağlamda, 17. ve 18. yüzyıllarda vakıflara yapılan yeni görev tahsisleri, hisseli görev paylaşımları gibi pek çok uygulama, kişilere vergi muafiyetinin yanı sıra devlet nezdinde de tanınmış bir statünün itibarını getirmekte idi (Baer, 1986, s. 188-119). Devlet açısından bakıldığında ise unvan taleplerinin karşılanması, soyluluk belgelerinin ücret karşılığı verilmesi bakımından hem gelir getirmekte hem de bu belgeler vesilesi ile kişilerin devlete olan sadakatlerinin kazanılmasına ve devletin güçlenmesine katkıda bulunmaktaydı. (Khoury, 1997, s. 154-55).

17. ve 18. yüzyıllarda “*Osmanlılaşma*”⁴⁸ kavramı ile Osmanlı merkezî hükümeti ile halk arasındaki yeniden yapılanmayı ifade eden süreçte, genişleyen ve tanımı değişen askerî zümre içerisinde vakıf görevlileri önemli bir yere sahipti. Bir yandan yerel halkın, merkezin idare ve dağıtım ağlarına dahil olması ve böylelikle sisteme entegre edilmiş bir seçkinler sınıfının oluşması, diğer yandan Osmanlı bürokrasisinin mensuplarının yerelleşmesi söz konusu idi.⁴⁹ İmparatorluğun kurumsal çerçevesine farklı şekillerde eklenen bu taşralılar, bir yandan imparatorluğun kurumsal şemsiyesine girerek taşradaki güçlerini arttırıyorlar, diğer yandan ise imparatorluğun geleneksel idari yapısını da dönüştürüyorlardı. Osmanlı merkezinin de bir yandan taşradaki kaynakları merkezin hizmetine sunmak, diğer yandan taşradaki güvenliği sağlamak için bu yerel güçleri kendi bünyesine eklemekten başka çaresi yoktu. Ne var ki; “*Bu eklenme merkezden taşraya dikey bir atama süreci ile değil, daha ziyade müzakere ve uzlaşma üzerinden devam eden yatay bir süreçle oluşuyordu.*” (Yaycıoğlu, 2010, s. 667-709).

Öte yandan, Osmanlı yönetimi vakıf görevlilerini İstanbul’dan gönderilen *surreler*⁵⁰ ve Haseki Sultan Vakfı imaretinden sağlanan iaşelerle de desteklemiştir. 18. yüzyılda incelenen *surre* defterlerinin tamamında Meğâribe Camii imam, müezzin ve diğer görevlileri Mescid-i Aksâ ve Kubbetü’s-Sahra Camileri vakıfları

görevlileri ile beraber zikredilmiştir. Gönderilen hediyelerde kaydedilen ikinci grubu, Meğâribe Mahallesi fakirleri oluşturmuştur. Bu grubu, Rîşe Mahallesi sakinleri ile birlikte zikredilmiştir. Son grubu ise Meğâribe Zâviyesi'nde ikâmet eden âlim ve fakirleri oluşturmuştur. Tespit edebildiğimiz 1318/1900 tarihli surre defteri de dâhil olmak üzere yüzyıllar boyunca Kudüs'e gönderilen surre miktarı ve taksimatında herhangi bir değişiklik olmamış, ancak sureden pay alan isimler ve hisse miktarları değişmiştir.⁵¹ Haseki Sultan İmareti'nden yapılan tayinatlar ise günlük olarak mürettib-i Zâviye-i Ebû Medyen el-Çavs'a günlük 5 rıtl ve mürettib-i Zâviye-i el-Burak eş-Şerîfe günlük 1 rıtl ekmek olarak tayin edilmiştir.⁵² Haseki Sultan İmareti'nden zâviyeye yapılan tahsisâta ilişkin diğer bazı kayıtlarda da Ahmed Paşa'nın Meğâribe Zâviyesi'nde mukîm olan 48 *fodula* her gün çorba dağıtılmasını (KŞS, 256, s. 20), 24 somun ekmeğin Meğâribe şeyhi Ali Ağa et-Tilmisânî'ye (KŞS, 272 s. 97) verilmesini şart kıldığı yer almaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak, 18. yüzyılda Meğâribe Mahallesi'nde gerek Eyyûbî ve Memlûklü dönemlerinde gerekse Osmanlı Dönemi'nde kurulmuş bazılarının hayrî ancak çoğunluğunun zürri olduğu çok sayıda vakıf bulunmaktadır. Osmanlı bürokratik işlemlerinin takip edilmesine olanak sağlayan defterler sayesinde hayrî vakıflarda yapılan görevli değişikliklerinin, özellikle de vakıfların yönetimlerinin sıkı bir şekilde takip edildiği görülmüştür. Kapsayıcı atama politikaları ile de vakıf görevlerinin hisselenirilek daha çok kişinin yararlanmasına imkân sağlandığı tespit edilmiştir. Çoğunlukla mahallenin önde gelenlerinin kurucusu, yöneticisi ve lehtarları oldukları vakıflar sayesinde mahallede lokal bir vakıf ağından söz edilebilmesi mümkün olmakla birlikte (Güneş, 2015, s.12), mahalleyi ve vakıflarını parçası oldukları Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksâ Camilerini de içine alan Harem-i Şerif etrafında şekillendirilen ve daha büyük iletişimi ve etkileşimi ifade eden "Kudüs kenti vakıf ağı"ndan ayrı düşünmemek gerekir. Yukarıda incelenen ve merkezî hükümetçe uygulanan vakıf yönetim ve istihdam politikaları da bu durumu destekler niteliktedir. Zira; kentte vakıflara ilişkin uygulamalar kentin diğer vakıflarını da kapsamıştır.

Benzer şekilde, incelenen dönemde her ne kadar mahallenin kendisi bir vakıf olarak kurulmuş olsa da zikredilen ağda bulunan vakıfların birçoğu otonom bir yapıya sahip olup mahallenin başka bir vakıfla yönetsel bir bağı bulunmamakta idi (Güneş, 2015, s.12). Ancak bu durum Osmanlı merkezî yönetimince 1860 yılında mahalledeki bütün vakıfların tek bir vakıf çatısı altında birleştirilmesi ve yönetimlerinin merkezileşmesi ile son bulmuştur. Vakfın mütevellileri ise yine mahallenin önde gelenleri arasından atanmaya devam edilmiştir.⁵³

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Filistin

İhyâu't-Turâs Ve'ş-Şuûnu'd-Diniyye Müessesetu İhyâu't-Turâs Ve'l-Buhûsu'l-İslâmiyye Arşivi

Kudüs Şer'iyye Sicilleri (KŞS)

77: 588; 107: 227; 141: 41; 146: 207; 179: 288; 185: 187; 218: 567; 222: 66; 224: 185-187; 230: 240-241; 235: 318; 250: 17-18; 253, s. 70-71; 255: 47; 256: 20; 272: 97; 272, s. 134-135.

Türkiye

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Ahkâm Defterleri:

814: 11; 814: 93; 815: 46/1; 46/2; 815: 120; 323: 23.

Atîk/ Cedîd (Esâs/ Şahsiyet) Defterleri:

515: 78/88; 515: 79/89; 515: 92/139; 515: 97/157; 515: 98/159.

160: 50/378-79; 160: 56/420-25; 160: 96/735-737.

165: 172; 173; 178; 181; 513; 529; 526; 753; 755.

Hurûfât-'Askerî Rûznâmçe Defterleri:

1160: 116/18; 1109: 6/105; 1112: 1/36; 1112: 1/148; 1111: 54/55; 557: 43/3; 1107: 2/78;

1160: 116/42; 1109: 6/37; 1128: 68/28; 1107: 2/78; 1091: 77/11.

Vakfiye Defterleri:

583: 27/20; 583: 28/21; 583: 29/22; 589: 192/327; .589: 192/328; 589: 194/330;

589: 195/331; 589: 196/332.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Evkâf (C.EV):

BOA.C.EV.566.28553; BOA.C.EV.552.27881.

Evkaf Defterleri (EV.d):

13645; 18277; BOA, 18617; 19214.

Evkaf Haremeyn Mukataası Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d)

1971, 2224, 2546, 2855.

Şam Ahkâm Defterleri (BOA, ADVNS, ŞM):

(3): 46/1; 121/4; 147/3; 148/1; 152/2.

Şûrâ-yı Devlet Defterleri (ŞD.d):

2296.40.44, 21; 22; 23.

2. Kutsal Kitaplar

Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâlî, (Elmalılı Hamdi Yazır), Tasdik No: 500, İstanbul, 1995.

3. Araştırma ve İncelemeler

Abou-el-Hajj, R. (1991). *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*. Albany: SUNY.

Abowd, T. (2000). *The Moroccan Quarter: A History of the Present. Jerusalem Quarter File*, (Institute of Jerusalem Studies), no:7, 6-16.

- Al-Alami, M. A. (2000). The Waqfs of the Traditional Families of Jerusalem During The Ottoman Period. *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517-1917*. Sylvia Auld and Robert Hillenbrand (ed.). Londra: Altajir World of Islam Trust.
- Alkan, M. (2007). Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi. *Vakıflar Dergisi*, XXX, s. 1- 34. Ankara.
- Allame C. S. ve Hafız İbn Hacer. (1979). *el-İsra ve'l Mirac*. Kahire.
- Akdağ, M. (1971). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi II*. Ankara.
- al-'Arif, A. (1961). *al-Mufassal fî Tarikh al-Quds*. Kudüs.
- al-Asali, K. J. (1989). Jerusalem under the Ottomans 1516-1831 AD. *Jerusalem in History*, K.J. ASALI (ed.). London: Scorpion Publishing Ltd.
- Al-Asali, J. (2002). Kudüs. *DİA*, 26, 334-338.
- Arnon, A. (1992). "The Quarters of Jerusalem in the Ottoman Period," *Middle Eastern Studies*, Vol. 28, No. 1, 1-65.
- Atalar, M. (1991). *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Avcı, C. (2002). Kudüs. *DİA*, c.26, 327-329. Ankara.
- Avcı, Y. (2004). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti, Kudüs (1890:1914)*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Baer, G. (1986). Jerusalem's Families of Notables and Waqf in the Early 19th Century. *Palestine in the Late Ottoman Period* (içinde), (ed.) David Kushner. Leiden: E.J.Brill.
- Barbir, K. (1988). *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758*. Princeton: Princeton University Press.
- Barkan, Ö. L. (1962-1963). İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-304.
- Barkan, Ö. L. (1942). Vakıfların Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller. *Vakıflar Dergisi*, 2, 354-365.
- Barkey, K. (1994). *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to Centralization*. New York: Cornell university Press.
- Baykara, T. (1988). Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Bir Deftere Göre XVII. Yüzyıl Başlarında Varna. *Vakıflar Dergisi*, 20, s. 279-387.
- Bayraktaroğlu, N., (1970). Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Vakıflar Bülteni*, 94-95. İstanbul: VGM Yayını.
- Berki, A. H. (1962). Hukuki ve İctimai Bakımdan Vakıf. *Vakıflar Dergisi*, 5, 11.
- Burgoyne, M. H. (1987). *Mamluk Jerusalem*. London: the British School of Archaeology for the World of Islam Festival Trust.
- Buzpınar, Ş. T. (2009). Surre. *DİA*, C. XXXVII, 567-569. İstanbul: TDV Yayınları.
- Canbakal, H. (2009). 17. yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset. İstanbul: İletişim Yay.
- Cevdet, M. (1937). *Siyakat Yazısı ve Rakkamları*. İstanbul.
- Cohen, A. (1989). *Economic Life in Ottoman Jerusalem*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cohen, A. (2001). *The Guilds of Ottoman Jerusalem*. The Ottoman Empire and its Heritage 21. Leiden: Brill.
- Crecelius, D. (1986). The Incidence of Waqf Cases in Three Cairo Courts. *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 29, 176-89.
- Çiftçi, C. (2004). *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*. Bursa.

- Demirel, Ö. (2000). *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*. Ankara: TTK Yay.
- Emecen, Feridun M. (2005). Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri, Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, Sayı: 5, 107-139.
- Ergenç, Ö. (1982). Osmanlı Klasik Dönemindeki “A'yan” ve “Eşraf” Üzerine Bazı Bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları*, III, 105-118.
- Eroğlu Memiş, Ş. (2012). *Hurûfât Defterleri Kayıtlarına Göre Kudüs Vakıfları (1690-1834)*. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Eroğlu Memiş, Ş. (2013). Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurûfât ya da ‘Askerî Rûznâmçe Defterleri: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği. *Vakıflar Dergisi*, 39, 115-146.
- Eroğlu Memiş, Ş. (2013). Waqfs as a Tool for the Rise of Local Notables in Jerusalem During the 18th Century. Paper presented in Middle East Studies Association (MESA) 46th Annual Meeting, New Orleans.
- Eroğlu Memiş, Ş. (2016a). Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831 (Ottoman Provincial Society and the Waqf: Jerusalem, 1703-1831). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Eroğlu Memiş, Ş. (2016). Esas (Atîk and Cedîd Şahsiyet) Registers as Archival Sources for the Waqf Studies: The Case of the Waqfs of Magharibah Neighborhood (Haret el-Megaribe). *Revealing Ordinary Jerusalem (1840-1940): New Archives and Perspectives on Urban Citizenship and Global Entanglements*. Open Jerusalem International Symposium. Greece: Institute for Mediterranean Studies in Rethymno.
- Çuşe, M.H. (2009). *Evkâfu'l-İslâmiyye fi'l-Kudsî's-Şerîf. Dirâsetu Târihiyye Muvesseka*. İstanbul: IRCICA.
- Faroqhi, S. (1995). *Hacılar ve Sultanlar, Osmanlı Dönemi'nde Hac: 1517-1638* (Gül Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Faroqhi, S. (1974). Waqf Administration in Sixteenth Century Konya, The Zaviye of Sadreddin-i Konevi. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVII/2, 145-172.
- Gerber, H. (1988). *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*. Jerusalem: The Hebrew University.
- Güler, M. (2011). *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Çamlıca Yay.
- Güneş, H. H. (2014). *XVI. Yüzyılda Kudüs Meğâribe Mahallesi ve Meğâribe Cemaati*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Güneş, H. H. (2015). Kudüs'te Bir Mahalle: Sekiz Yüz Yıllık Meğâribe Mahallesi ve Serencamı. *Vakıflar Dergisi*, 44, 9-35.
- Gürbüz, A. (1993). Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Halm, H. (1983). The re-establishment of Sunni fiqh in Jerusalem under Ayyubid rule. *The Third International Conference on Bilad al-Sham: Palestine (19-24 April 1980)*, Vol. I: Jerusalem. s.111-116. Amman.
- al-Hanbali, Mujir al-Din. (1973). *Al-Uns al-Jalil bi-Tarih al-Quds wal Khalil*. Amman.
- Hathaway, J. (1998). *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdağlıs*. Cambridge: Cambridge Studies in Islamic Civilization.
- Hathaway, J. (2004). Rewriting Eighteenth Century Ottoman History. *Mediterranean Historical Review* 19/1, 37.
- Heffening, W. (1934). Waqf. *Encyclopedia of Islam* IV, 1187-94.

- İbn-i M. (1988). Sarere. *Lisânü'l-Arab*, 7. Cilt, mad. s.323, (Ed. Ali Şîri). Beyrut: Dâr-ı İhyâi't-Tûrâsi'l-Arabî, 1. Baskı.
- İnalçık, H. (1964). The nature of traditional society, Turkey. R. Warde ve D. Rustom (Ed.) *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton.
- _____. (1990). Osmanlı Toplumsal Yapısının Evrimi, (M. Özden, F. Unan Çev.). *Türkiye Günlüğü*, Sayı 11: 30-41.
- _____. (1998). Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzar'lar. *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII: 33-54.
- İpşirli M. & M. Tamimi. (1982). *Ewqaf ve Emlâkû'l-Müslimîn fî Filistîn (The Pious Foundations and Real Estates in Palestine)*. İstanbul.
- Jennings, R. C. (1993). The Pious Foundation of İmaret-ı Hatuniye in Trabzon; 1565-1640. X. *Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler* içinde, cilt IV. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Jennings, R. C. (1999). Pious Foundations in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640. A Study Based on the Juridical Registers Şer'i Mahkeme Sicilleri of Trabzon. In *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Woman, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*. İstanbul: The Isis Press.
- Khoury, D. R. (1997). *State and Provincial Society in the Ottoman Empire, Mosul, 1540-1834*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Köprülü, F. (1938). Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti. *Vakıflar Dergisi*, 1, 1-6.
- Köprülü, F. (1942). Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti Ve Tarihi Tekâmülü. *Vakıflar Dergisi*, 2, 1-32.
- Kütükoğlu, M.S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul.
- Lewis, B. ve A. Cohen. (1978). *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*. Princeton: Princeton University Press.
- Little, D. (1989). Jerusalem under the Ayyubids and Mamlukes, 1187-1516 AD. in *Jerusalem in History*. K. J. Asali (Ed.). Scorpion Publishing Ltd.
- Masters, B. (1988). *The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East: Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600-1750*. New York.
- Orbay, K. (2005). Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (vakfiyeler, şerhiye sicilleri, mühimmeler, tahrir defterleri ve vakıf muhasebe defterleri). *Vakıflar Dergisi*, 39, 27-41. Ankara: VGM Yay.
- Öz, M. (2005). Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri (Anatolian Cities in the Ottoman Classical Age). *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Şehir Tarihi Sayısı* 6, 57-88.
- Özyer, K. (2006). Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu*, 17-19 Kasım 2005. İstanbul: BOA Yay.
- Peri, O. (1983). The Waqf as an Instrument to Increase and Consolidate Political Power: the Case of Khasseki Sultan Waqf in late Eighteenth-Century Ottoman Jerusalem. *Asian and African Studies*, 18, s. 47-62.
- Pierce, L. (2004). Changing Perceptions of the Ottoman Empire: The Early Centuries. *Mediterranean Historical Review*, 19/1, 6-28.
- Powers, D. S. (1984). Revenues of Public Waqfs in Sixteenth Century Jerusalem. *Archivum Ottomanicum*, Vol: 9, 163:202. Wiesbaden: Germany.
- Rafeq, A. K. (1997). Political Power and Social Networks: Popular Coexistence and State Oppression in Ottoman Syria. *Islamic Urbanism in Human History, Political Power and Social Networks* içinde, Tsugitaka Sato (Ed.). Londra ve New York: Kegan Paul.

- Sahillioğlu, H. (1998). Ahkâm Defteri. DÍA, I, İstanbul.
- Salzman, A. (1993). An Ancien Regime Revisited: 'Privatization' and Political Economy in the Eighteenth Century Ottoman Empire. *Politics and Society*, 21.
- Şemseddin Sâmî, (1317 (1899)). *Kamusu 'I-A'lâm*. İstanbul.
- Schilcher, L. S. (1985). *Families in Politics: Damascene Factions and Estates of the 18th and 19th Centuries*. Stuttgart: Steiner Verlag Wiesbaden.
- Singer, A. (1996). *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- _____. (2004). *Osmanlıda Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tibawi, A. L. (1978). The Islamic Pious Foundations in Jerusalem. *The Islamic Cultural Centre*. London.
- Tütüncü, M. (2006). *Turkish Jerusalem (1516-1917) Ottoman Inscriptions From Jerusalem and Other Palestinian Cities*. Netherlands: SOTA.
- Ülken, H. Z. (1971). Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği. *Vakıflar Dergisi*, ayrı basım, IX, 13-37.
- Van Leeuwen, R. (2012). *Bir Osmanlı Şehri: Şam, Vakıflar ve Şehir*. İstanbul: Küre Yay.
- Yaycıoğlu, A. (2010). Sened-i İttifak (1808): Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Ortaklık ve Entegrasyon Denemesi. *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedide: III. Selim ve Dönemi*, 667-709, Seyfi Kenan, (Ed.). İstanbul: İSAM.
- Yayla, H. E. (2008). Accounting and the Art of Writing. *Accounting, Business and Financial History Conference* (Cardiff Business School, September 2007) and EAA 31st Annual Congress, Erasmus University.
- Yazır, M. (1939). *Vakıf Kayıtlar Rehberi*. Ankara: VGM Yay.
- Yediyıldız, B. (1981). Sosyal Teşkilatlar Bütünlüđu Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi. *Türk Kültürü*, 219, 264.
- Yediyıldız, B. (1982). Müessesese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi. *Vakıflar Dergisi*, 15, 23-53
- Yediyıldız, B. (1982). Vakıf Müessesesinin XIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü. *Vakıflar Dergisi*, 14, 2-8.
- Yediyıldız, B. (1986). Vakıf. *İslam Ansiklopedisi*, c. XIII. Ankara: M.E.B. Yay.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK Yay.
- Yüksel, H. (1998). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*. Sivas: Dilek Matbaası.
- Ze'evi, D. (2000). *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, (S. Çađlayan, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

EKLER

Ek A: Meğâribe Vakfı'na ait 1153/1740 tarihli Muhasebe Kaydı. (KŞS, 224, s. 185-187).

No	Gelirler	Ücret (Zolta)	Giderler	Ücret (Zolta)
1	Büyük Çarşıda dükkân	11 (aylık)	Mütevelli Ücreti	13
2	Bâb-ı Şevvâyîn'de dükkân	8 (aylık)	Kâtib-i vakf ücreti	8
3	Kışkış (Koşkoş) evi karşısında dükkân	13 (senelik)	Nakîb-i Zâviye (tenvir)	34
4	4 haddad dükkânı	3 (aylık)	4 dervişin teçhizat ve kıyafetleri	49
5	Derviş Mehmed tarafından oturlan dükkân	3	6 dervişin yemek masrafı	35
6	Süleyman dükkânı	Belirtilmemiş	Dervişlerin masrafları	30
7	Bedr tarafından oturlan dükkân	4	--	9
8	Yahudilerin oturduğu dükkân	35	--	4
9	Ebû MEDyen evinin altının geliri	3 (yıllık)	Günlük ekmek dağıtımı 3914 rıtl	48
10	Ebî Medyen evi	18 (yıllık)	Yahudinin oturduğu evin tamiri	18
11	Ebî Medyen küçük evi	10 (yıllık)	Yahudi evi için işçi	114
12	Yahudilerce oturlan ev	35 (yıllık)	Zâviyenin tamiri masrafı	37
13	Teyne evi	13 (yıllık)	3 zâviye kapısı işçisi	15
9	Halil Kanvasın oturduğu ev	8 (yıllık)	Değirmende ...	15
10	Kanvasın evi altında ev	Belirtilmemiş	Ev tarafından tamir ...	32
11	Ebû HAYya tarafından oturlan ev	8 (yıllık)	Fırın sınırının keşfi masrafı	8
12	Abdultahhân tarafından oturlan ev	8 (yıllık)	Fırının içinin tamiri	30
13	İbrahim el-Cağferî tarafından oturlan ev	8 (yıllık)	Masraf	32
14	Yeni ev	11 ay 13 zolta	Fanus evinin imareti ?	34
15	Fırın evi	9 (yıllık)	Söz konusu evde bulunan beytin tamiri	4
16	Etraş tarafından oturlan ev	4 (yıllık)	Söz konusu evin duvarlarının tamiri ?	3
17	Nahle evi	7 (yıllık)	Beyt imâreti	33
18	es-Seyyid Abdusselam Şirketi'nden 11 kırat vakıf hisseli ev	193 (yıllık)	Dükkan ve sınırının imâreti	3
19	Nasara Mahallesi'nde marağa ücreti	4 (yıllık)	Demirci dükkânının imâreti	12
20	Değirmen ücreti	36 (yıllık)	Fellâhîn Vergisi, Yarısı Sipahi ve Mütevelli için	32
21	Ahır (istabl) ücreti	30 (yıllık)	Öşür Vergisi	332

22	İmamların oturması için alt katta ev	3 (yıllık)	Sipahi için Nisif Öşür ve Vergi	42
23	Mağaribe Mahallesinde ...	3 (yıllık)		
24	Abdulhâlık elinde âtil istabl	Belirtilmemiş		
25	Vakfa ait ikinci istabl	Belirtilmemiş		
26	Ali el-'Âl evi altında istabl	Belirtilmemiş		
27	Mağâribe Mahallesinde âtil fırın	Belirtilmemiş		
28	Vakfa komşu ev gelirleri	232 (yıllık)		
29	Doğuda bulunan bahçeli ev	8		
30	---			
31	Şeyh 'Ayd yakınında bahçe	7		
32	Atıl bahçe	Belirtilmemiş		
33	'Ayn-ı Kârim'de bahçe	30		
34	'Ayn-ı Kârim'de hikr bostan	8		
35	'Ayn-ı Kârim vergiler	90		
36	'Ayn-ı Kârim köyünün buğday ve arpa hâsılâtı.	300		
Toplam: Dükkân, ev, bahçe ve 'Ayn-ı Kârim köyü mahsul gelirleri ferden ferden 1150 zolta 536 zolta+ Mütevelli 153 zolta= 689 zolta				
Muhasebe Vergisi 10 zolta, Kâtib ücreti 3 zolta, Resliyye 1 zolta, Vakıf kâtibi 3 zolta, Muhasebe defteri kaydı 1 zolta= Masrafların Toplamı 730 zolta				

Ek B: “Vakf-ı Türbe-i Seyyid Ömer el-Mücerred ve Ebu Medyen el-Ğavs der Kuds-i Şerif” (VGMA, 515, s. 97/157).

Ek C: 18. Yüzyılda Meğâribe Mahallesi'nde Yeni Kurulan Vakıflar

No	Kurulduğu Tarih	Kurucu	Kurulduğu Mahal	Vakfın Nesli Kesilmesinden Sonra	Arşiv Kaydı	Hayrî/Zürrî
1	Evâhir-i Şevval 1134 H./ 1724 M.	El-Hac Muhammed bin Ebubekir el-Mağribî	Meğâribe Mahallesi'nde ev.	Ebu Medyen el-Çavs Vakfı'na.	KŞS. 218, s.567.	Zürrî
2	13 Muharrem 1137 H./ 1724 M.	El-Hac Kâsım bin Abdullah el-Mağribî el-Marâkeşi bin Ali eş-Şeybânî	Meğâribe Mahallesi'nde bulunan münhedim evin tamamı.	Meğâribe fakirlerine.	VGMA 583: 28/22	Zürrî
3	10 Receb 1141 H./ 1728 M.	Kudüs'te Şeyhu'l Meğâribe Abdusselâm el-Mağribî	Meğâribe Mahallesi'nde ev.	Ebû Medyen el-Çavs Zaviyesine.	KŞS 222, s. 66.	Zürrî
4	1153 H./ 1740 M.	Muhammed el-Mağribi eş-Şehîr bi Gazzâl ve el-Hac Muhammed et-Tavîl	Minâretu'l-Hamrâ yakınında Bâbu'l-Amud Mahallesi'nde katlı bir ev.	Haremeyn-i Şerifeyn ve Kubbetu's-Sahra'ya.	KŞS. 230, s. 240-241.	Zürrî.
5	10 Rebiu'l-ahir 1158 H./ 1745 M.	Abdullah Ağa bin el-Hac Muhammed el-Mağribi	Şeref Mahallesi'nde 12 kırat hisseli ev.	Zaviye-i Ebu Medyen el-Çavs	KŞS. 235, s. 318.	Zürrî.
6	13 Receb 1171/1758	İsmail ibni Hacı Mehmet Lemedanî el-Mağribî	Bâb-ı Hutta Mahallesi'nde 1 ev.	Zaviye-i Ebu Medyen el-Çavs	VGMA 589: 195/331.	Zürrî
7	Gurre-i Rebiu'l-evvel 1181 H./ 1767 M.	Hatice ve Cennât binti el-Hac Muhammed Ağa el-Hoca et-Tavîl el-Mağribî	Bâbu'l-Amud Mahallesi'nde katlı ev.	Zaviye-i Ebu Medyen el-Çavs'da mukîm olan Mağribîlere.	KŞS. 250, s. 17-18; VGMA 589: 192/328	Zürrî.
8	Rebiu's-sani 1185/ 14 Temmuz 1771	El-Hac Ali bin Ahmed el-Mağribî	Bâbu'l-Kattânî Mahallesi'nde beytler, edebhaneden oluşan ev.	Meğâribe Vakfı.	KŞS. 253, s. 70-71.	Zürrî.
9	Evahir-i Cemaziye'l-evvel 1187/ 1774	el-Hac Ali el-Mağribî	Bâb- Hatta Mahallesi'nde beytler ve mütefaktan oluşan ev.	Revvâk-ı Ebu Ferve Mağribîlere ait.	KŞS. 255, s. 47.	Zürrî.
10	1196/1782	es-Seyyid Mehmet ibni hacı Abdullah el-Mağribî (Sâdât-ı Kirâmdan)	Kudüs'te Şark Mahallesi'nde bulunan evin tamamı.		VGMA 589: 192/327	
11	5 Muharrem 1205/1791	es-Seyyid Mehmed ibni Merhum İsmail Beşe Vakfı (el-Lemedanî el-Mağribî)	Meğâribe Mahallesi'nde Ebu Medyen el-Çavs Vakfından fidanlık ve ağaçlardan oluşan sebze bahçesi.		VGMA 589: 194/330; KŞS 272, s. 134-35.	Zürrî

SONNOTLAR

- 1 (Ergenç, 1988, s. 667-683). Vakıfların tarihi gelişimi hakkında bkz. (Köprülü, 1942, s. 12-14; Yedi yıldız, 1982, s. 53; Çağatay, 1993, s. 1615, 1617; Yörükoğlu, 1985, s. 118). Vakıfların kökenine dair bazı tartışmalar için bkz. (Heffening, 1934, s. 1097; Yedi yıldız, 1986; Köprülü, 1942, s. 3-9; Yedi yıldız, 1983, s. 311-314; Akgündüz, 1988, s. 11, 12; Öztürk, 1983, s. 30-40; Kayaoğlu, 1977, s. 52, 53; Kunter, 1938, s. 103-129). Vakıfların kent tarihi üzerindeki etkileri için bkz. (Öz, 2015, s. 57-88; Yedi yıldız, 2003; Yüksel, 1998. Yedi yıldız'ın 18. yüzyıl için yaptığının bir benzerini 17. yüzyıla uyarlayan Hasan Yüksel'in bu yüzyılı temsil edebilecek bir örneklem seçerek (313 vakfiye) söz konusu vakıfları incelediği eserinin bir bölümü şehirlerin gelişiminde vakıfların rolüne ayrılmıştır. Yedi yıldız ve Yüksel'in çalışmaları model alınarak yapılan çok sayıda çalışma da mevcuttur. Ö. Demirel'in Sivas şehri (2000) ve A. Gürbüz'ün Amasya örneğindeki çalışmaları yine bu kapsamda sayılabilir. (1993) Çalışmalarda; kent ve yöre bağlamında, vakıf eserlerle mahalleler arasındaki ilişkiden vakıf gelirlerinin kent ekonomisindeki yerine kadar vakıf kurumunun toplumsal ve ekonomik hayat üzerindeki etkileri, Osmanlı yönetim sistemi ve sosyal örgütlenmesi açısından sonuçları üzerinde durulur. S. Şavaş'ın çalışması, Osmanlı dönemi kentlerinde genel bir özellik olan zaviye çekirdeği üzerinde oluşmuş bir mahallenin gelişimini içerir. (1992). Cafer Çiftçi'nin çalışması ise, Bursa vakıflarının kent gelişiminde, sosyal ve iktisadi hayatındaki yeri açısından incelemiştir. (2004).
- 2 Vakıfların sosyal ve ekonomik hayattaki etkilerine ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. (Köprülü, 1938, s. 1-6; Yedi yıldız, 1981, s. 264; Yedi yıldız, 1982, s. 2-8; İnalçık, 1994, s. 47, 79-83; İmber, 1997, p. 140; Berki, 1962, s. 11; Yüksel, 1998, s. 153-176; Barkan, 1942, s. 279-304; Barkan, 1942, 354-365; Miroğlu, 1985, s. 123).
- 3 Örn. bkz. (al-Hanbeli, 1973/II; el-'Arif, 1961; İpşirli ve Tamimi, 1982; Powers, (1984) 9, 163-202; al-Asali, 1989, s. 200-224; al-Asali, 2002, s. 334-338; Ze'evi, 2000; Singer, 2002; Avcı, 2004, s. 31-51; Tütüncü, 2006). 18. yüzyılda Kudüs kentinde vakıfların önemine ilişkin ayrıca bkz. (Eroğlu Memiş, 2016).
- 4 Kurşun kubbeli Mescid-i Aksâ Camii son zamanlarda Kible Mescidi olarak anılmaktadır. Mucireddin, Mescid-i Aksâ'yı yalnızca Emevîlerce yapılan Mescid-i Aksâ Câmii ya da Kible Mescidi olarak da anılan Cami olarak değil, fakat bütün bir kapalı külliye olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama ile *Harem-i Şerif* olarak da anılan alanda yer alan diğer dinî yapılar da kastedilmiştir. (el-Hanbeli, 1973/2, s. 11, 24.) Ancak biz çalışmamızda Osmanlı Dönemi belgelerinde yer aldığı şekliyle "kurşun kubbeli camiye Mescid-i Aksâ Camii ve alanı da Harem-i Şerif" olarak kullandık.
- 5 "Vakıf ağı" kavramı Ömer Lütfi Barkan tarafından "hayrât siteleri" ve Bahaeddin Yedi yıldız tarafından "vakıf hayrât sistemi" kavramlarına alternatif bir kavram olarak sunulmuştur. (Eroğlu Memiş, 2016). 20. yüzyıla ait bu kavram ile kökleri İslâmiyetin ilk yıllarına uzanan vakıf kurumunu anlama çabası etrafında şekillenen çalışmada sur içerisinde kalan "Kadim kent"teki vakıfların kent mekânına, toplumsal ilişkilere ve merkezi hükümetle olan ilişkilere etkileri vakıf perspektifinden ele alınmıştır.
- 6 "Mescidin toplam alanı günümüzde 144.000 m²'dir. Mescid-i Aksâ sınırları içerisinde bulunan binaların ve açık alanların tamamının İslâm inancı ve fıkhi açısından aynı kutsallıkta olduğu değerlendirilmektedir. Kubbetü's-Sahra örneğinde olduğu gibi ister yerin üstünde olsun, Mervan Mescidi örneğinde olduğu gibi ister yerin altında olsun hüküm aynıdır. Mescid-i Aksâ külliyesindeki yapılar çeşitli yükseklik seviyelerine sahiptir. Birinci seviye yerin altında olup, su kuyuları, su kanalları ve üzeri toprakla örtülü olan bazı binaları içerir. İkinci seviye yine yerin altında olup, Mervan Mescidi, Burak Mescidi, Kadim Aksâ Mescidi, Rahmet ve Tövbe Kapıları ve kapalı kapılar olan Müfred (Tekli) Kapısı, Müzdevce (İkili) Kapısı, Müselles (Üçlü) Kapısı, Burâk (Mağribliler) Kapısı ve Silsile Kapısı'nı içerir. Üçüncü seviye zemin seviyesinde olup, Mescid-i Aksâ'nın güney tarafında yer alan Kible Mescidi'ni, ana sahaları, açık olan kapıları ve revakları içerir. Dördüncü seviye ise

zeminin az üstünde yükselmiş olup, Kubbetü's-Sahra'yı, Kubbetü's-Sahra'nın avlusunu, kubbeleri, binaları ve bütün bunları çevreleyen kemerleri kapsamaktadır." (PASSIA, 2013, s. 4-5).

- 7 Mescid-i Aksâ, Kubbetü's-Sahra, Kadîm Aksâ Mescidi, Mervan Mescidi, Kadınlar Mescidi (Eyyûbiler dönemi), Meğâribe (Mağribliler) Camii (İslâm Eserleri Müzesi- Eyyûbiler Dönemi), Burak Camii (Emevîler/ Memlûklüler Dönemi), Hz. İsa Beşîği Mescidi (Osmanlılar Dönemi), Harem-i Şerif'te bulunan camilerdir. Harem-i Şerif'te bulunan medreselerden Hıttâniyye Eyyûbiler Dönemi'nde; Fahriyye, Düveydâriyye, Tenkiziyye, Fârisiyye, Eşrefiyye, Melikiyye, Câviliyye, Hâtuniyye, Es'ardiyye, Aragon (Arğûniyye), Emîniyye, Bâsitiyye, Mencikiyye ve Osmâniyye medreseleri Memlûklü dönemlerinde yapılmış ve Harem-i Şerif'e komşu medreselerdir. Eyyûbiler Dönemi'nde yapılan Kuzey Revâkı ile Memlûklüler Dönemi'nde yapılan Batı Revâkı Harem-i Şerif'te bulunan revaklar olup, eskiden ilim merkezleri olarak kullanılmışlardır. Günümüzde Mağribliler Kapısı yakınında bulunan İslâm Eserleri Müzesi ise, eskiden Mağribliler Mescidi ile Kadınlar Mescidi'nin bir parçası idi. Mescid-i Aksâ'nın güneybatısında yer alan Burak Duvarı da yine Mescid-i Aksâ'nın bir parçasıdır. Son olarak, Mescid-i Aksâ sahasında 26 namazgâh bulunmaktadır. Bu namazgâhlar namaz, va'az ve ders için tahsis edilmiştir. Bu yirmi altı namazgâhtan ikisi yeni yapılmış olup, diğerleri ise çeşitli İslâmî dönemlerde özellikle Memlûklüler ve Osmanlılar dönemlerinde yapılmıştır. (Tanman ve Çobanoğlu, 2001/II, s. 515-531); PASSIA, 2013, s. 4-65). Bu yapıların tamir ve bakımlarının yapılabilmesi ile ilgili kamusal hizmetleri yerine getirebilmeleri adına Eyyûbî, Memlûk ve Osmanlılar dönemlerinde çok sayıda akarlar vakfedilmiştir. Ayrıca, Şam'da bulunan Emevi Camii'nin kent mekânında vakıfların merkezi konumuna ilişkin benzer bir değerlendirme için bkz. (Van Leeuwen, 2012, s. 13-19). Bu yapıların tamir ve bakımlarının yapılabilmesi ile ilgili kamusal hizmetleri yerine getirebilmeleri adına Eyyûbî, Memlûk ve Osmanlılar dönemlerinde çok sayıda akarlar vakfedilmiştir.
- 8 Donald Little'a göre Mâlikî fukahâların çoğunun Kuzey Afrika'dan gelmesi nedeniyle Meğâribe Mahallesi'nde bulunan medresenin yeri oldukça uygundur. (1989, s. 180).
- 9 Bu yapıların 18. yüzyılda tamir ve bakımları ile görevli atamalarına ilişkin kayıtlar VGMA'da muhafaza edilen ve 1102-1250/ 1690-1834 yılları arası kayıtları içeren Hurûfât ya da Askerî Rûznâmçe Defterleri kayıtlarından takip edilebilmiştir. Söz konusu kayıtlarda Kudüs'te en fazla vakıf kaydının dinî hizmet ve eğitim amaçlı vakıflara yapıldığı görülmüştür. Yine, özellikle, peygamber, sahabe, evliyaullah gibi dinî bakımdan saygın kişiler adına yaptırılan cami, mescit, zaviye, hangâh, türbe, makam, merkad gibi vakıf hayratlara ilişkin kayıtlar sayıca oldukça fazladır. Eğitim hizmeti amaçlı vakıfların ise, çoğunlukla Eyyûbî ve Memlûkler Dönemleri'nde inşa edilmiş medreseler olduğu dikkati çekmiştir. Her üç semavi din için de kutsal kabul edilen Kudüs bir tasavvuf ve kültür merkezi olarak çok sayıda dinî ve eğitim kurumunu ihtiva etmiştir. Kayıtlara ilişkin detaylı bilgi için bkz. (Eroğlu Memiş, 2012, s. 59-145).
- 10 Kudüs kenti geneli için de söylenebilecek bu durumun, Hillenbrand'a göre gerekçesi Harem ve çevresinin Memlûk yapılarıyla sıkı sikiya kuşatılmış olması ve Osmanlı mimarisinin özelliklerini yansıtmak üzere büyük ölçekli yapılar için uygun boş bir alanın bulunmamasıdır. (Hillenbrand, 2000, s. 7). Avcı'ya göre ise, Mekke ve Medine örneklerinde görüldüğü üzere, Osmanlı yapılarının küçüklüğü, kentin silüetine hâkim olan Kubbetü's-Sahra'nın yüksekliğini geçmemek gibi, dini saygıdan kaynaklanan bir tutuma da bağlı olabilir. (Avcı, 2004, s. 36).
- 11 Şer'iyye sicilleri kullanılarak vakıfların incelendiği bazı çalışmalar için örn. bkz. (Peri, 1983, s. 47-62; Crecelius, 1986, 176-89; Jennings, 1993, s. 1569-1579; Jennings, 1999, s. 613-665).
- 12 Bkz. BOA, ADVNS, ŞM (3): 46/1; 121/4; 147/3; 148/1; 152/2.
- 13 Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan bu defterlere ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. (Yazır, 1939; Bayraktaroğlu, 1970, s. 94-95; Özyer, 2006; Alkan 2007, s. 1-34). Vakıf araştırmalarında kullanılacak arşiv kaynaklarından Evkaf Defterleri, Ahkâm Defterleri, Hurûfât Defterleri, Fodula Defterleri, Hüccet ve İlam Defterleri, Muhasebe Defterleri, Müfredat Defterleri vb. kaynaklar için bkz. (Orbay, 2005, s. 27-41); Hurûfât Defterlerine ilişkin

detaylı bilgi için bkz. (Alkan, 2010, s. 825-842; Eroğlu Memiş, 2013, s. 115-146); Atık Defterlerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. (Eroğlu Memiş, 2016b).

- ¹⁴ Osmanlı bürokratik işlemlerinin takip edilebilmesine imkân sağlayan Hurûfât ya da Askerî Rûznâmçe defterleri ile Atık Esâs/Şahsiyet defterleri arasında bazı temel benzerlikler ve farklılıklar söz konusudur. Hurûfât defterleri Osmanlı idari yapısına göre kaza isimleri adı altında tutulmuşken, Atık Esâs defterleri vakıf adları altında kaydedilmiştir. Hurûfât defterlerinde bir kazada görev yapan ve Osmanlı toplum yapısı içerisinde ‘askerî zümre olarak adlandırılan her türlü vergiden muaf yönetici zümreye ilişkin atama kayıtları ilgili kaza başlığı altında yer alırken, Atık defterlerde yalnızca vakıf başlıkları altında vakıf çalışanlarına ilişkin kayıtlar yer almıştır. Bu vakıflar da çoğunlukla hayrî vakıf olarak nitelendirdiğimiz kamusal vakıfların idari ve diğer personeline ilişkin bilgileri içermektedir. Hurûfât defterleri çoğunlukla *rik’a*, *rik’a kırmaması*, *divanî* ya da *ta’lik* tarzında kaleme alınmış iken, atık defterler çoğunlukla *siyâkat* yazısı ile kaleme alınmıştır. (Eroğlu Memiş, 2016b). Yazı türlerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. (Cevdet, 1937, s. 7, 11-13; Kütükoğlu, 1994, s. 64-67; Yayla, 2008).
- ¹⁵ Örn. bkz. (el-Hanbelî, 1973; Arnon, 1992, s. 1-65; Tibawi, 1978; Abowd, 2000, s. 6-16; el-Ğuşe, 2009; Güneş, 2015, s. 44, 9-35).
- ¹⁶ “Kulu Muhammed’i geceleyin, Mescid-i Haram’dan kendisine bazı âyetlerimizi göstermek için, etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir. Şüphesiz ki her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla gören O’dur.” Kur’an-ı Kerîm ve Yüce Meâlî, 17/1.
- ¹⁷ Allame Celaledin Suyuti ve Hafız İbn Hacer’in el-İsra ve’l Mirac kitabında miraç ile ilgili 25 hadîs-i şerîfe yer verilmiştir. (1979).
- ¹⁸ Vakfın gelirinin tamamının doğrudan hayrî amaca tahsis edilmesidir. Vakıf kurucusu, mülklerinden birkaçını vakıf haline getirdikten sonra, onlardan gelen gelirlerin ya kendisi ya da başkaları tarafından tesis edilmiş kamu kuruluşlarına tahsis ettiği vakıftan, çoğunlukla ilahi lütuf ve bazen de şöhret veya sosyal nüfuz dışında hiçbir maddî menfaat beklememektedir. Detaylı bilgi için bkz. (Yediylıdız, 2003, s. 14-17).
- ¹⁹ Vakfın gelirinin tamamının hayrî amaca ulaşmadan vâkıfın ailesi veya üçüncü şahısların tasarrufuna tahsis edilmesidir. Bu vakıflardan son ikisinin gelirlerinin tamamen hayrî amaca yönelmesi ancak vâkıfın ailesi veya tasarruf sahibi üçüncü kişilerin neslinin tükenmesinden (*inkırazü’n-nesl*) sonradır. 18. yüzyıl vakıflarını konu alan bazı çalışmalarda üçüncü bir kategori olarak *yarı-ailevî vakıf* kategorisi de eklenmiştir. *Yarı ailevî vakıf* ise, vakfın gelirinin vâkıfın ailesi veya tasarruf sahibi üçüncü şahıslar ile hayrât müessesesi arasında paylaşılması şeklinde tanımlanmıştır. (Yediylıdız, 2003, s. 14); (Akgündüz, 1988, s. 270-272); (Alkan, 2004, s. 26-29). Vakıflarda “hayrî-zürri” ayrımının modern dönemde ortaya çıktığına işaret eden çalışmalar için bkz. (Singer, 2004, s. 39-40).
- ²⁰ Mahallenin tarihsel toponomisi Mağrib’den gelerek Kudüs’e yerleşmiş ya da Harem-i Şerif’i ziyaret eden, bu mahallede ikâmet eden göçmenler kaynaklı olup, burada Mağribîlerden kasıt günümüzde Fas, Tunus, Cezâyir ve Batı Sahra olarak adlandırılan alanları kapsamaktadır. Bazı belgelerde ise mahalle sakinlerine ilişkin bilgi verilirken, mahalle sakinlerinin “*Tunus’un batı kesiminden, Faslı, Cezayirli*” gibi açık ifadelerle tanımlandığı görülmüştür. Örn. bkz. BOA, ŞD.2296.40.49, 22 Haziran 1319 [5 July 1903]; BOA, ŞD.2296.40.44, 21 Ağustos 1319 [3 September 1903]; BOA, ŞD.2296.40.36, 23 Ağustos 1319 [5 December 1319].
- ²¹ Bahse konu muhasebe kaydı için bkz. *Ek A*.
- ²² *Zolota* adıyla bilinen Polonya asıllı gümüş para, İngiliz ve Banadigalar taklit ederek dökmüşlerdir. Osmanlı’da bunun gibi para basmışlardır. (el-Medenî, 2011, s. 62).
- ²³ Vâkıf, vefatından sonra, Mamilla mezarlığına defnedilmiştir. Salâhaddin Dönemi’nden itibaren kent in önde gelen âlim ve din adamları da bu mezarlığa defnedilmiştir. (El-Hanbelî, 1973/II, s. 397, 580).

- ²⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 583 nolu defterin, 27. sayfa ve 20. sırasında Arapça bir örneği kayıtlı vakfiyenin İngilizce tercümesi Tibawi'de kayıtlıdır. (1978: 11).
- ²⁵ Örn. bkz. BOA, ŞD. 2296.40.26; BOA, ŞD.d. 2296.40.30; BOA, ŞD.d. 2296.40.36; BOA, ŞD.d. 2296.40.40; BOA, ŞD.d. 2299.02.01.
- ²⁶ Tibawi, ayrıca vakfedilen bu Kur'an-ı Kerim nüshasının Kudüs'te Harem-i Şerifte bulunan İslam Eserleri Müzesi'nde muhafaza edildiğini de belirtmiştir. (1978, s. 13).
- ²⁷ Berât kelimesinin sözlük anlamı mektup olup, bu tâbir Osmanlı Devleti'nde herhangi bir vazife veya hizmete tayin veya maaş tahsisi yahut da unvan veya nişan tevcihi, bir muafiyet veya imtiyaz i'tâsi dolayısıyla verilen fermanlar için kullanılmıştır. (Sertoğlu, 1958, s. 42).
- ²⁸ “Kudüs-i Şerif kadısına ve mütesellimine hüküm [ki]: Sâdât-ı Kirâmdan Mağribî es-Seyyid Abdullah zîde şerefehu gelüp Kudüs-i Şerif'de vâkı Mağribîlere meşrûta Seyyid Ömer el-Mücerred ve Ebû Medyen el-Çavs Türbesi Vakfı'nın vazîfe-i mu'ayyene ile türbedâr ve nâzır ve mütevellîsi olan es-Seyyid Ahmed fevt olup cihet-i merkûm mahlûl olmağla kendüye tevcîh olunmasını mukaddemâ istid'â-yı inâyet ve zikr olunan türbedârlık ve nezâret ve tevliyât cihetleri bin yüz on sekiz târihiyle el-Hâc Mehmed Mağribî üzerinde oldığı derkenâr olundukda cihet-i mezbûre mahlûl olduğu vâkı ise ber-müceb-i şart-ı vâkıf işbu sene-i mübâreke Safer'in onuncu gününde kendüye tevcîh ve hâlâ berat-ı şerîfemle üzerinde olduğın bildirüp cihet-i mezbûre ber-müceb-i şart-ı vâkıf yedinde olan berat-ı şerîfem mücebince kendüye zabt itdirilüp âharı yedinde olan berat-ı şerîfem mugâyir dahl ve ta'arruz ve zabtına mümâna'at itdirilmemek bâbında emr-i şerîfim recâ ve Hazine-i Âmirem'de mahfûz Anadolu Muhâsebesi defterlerine nazar olundukda cihet-i mezbûre ber-vech-i muharrer târih-i merkûmede buna tevcîh ve hâlâ üzerinde olduğu mukayyed olmağın kayd ve berat mücebince taraf-ı âhardan mümâna'at olunmamak için yazılmışdır. Hüseyin.Fî evâhir-i Safer sene [1]195.” (BOA, ADVNS, ŞM (3): 46/1). Atamaya ilişkin ayrıca bkz. (VGMA, 515: 97/157).
- ²⁹ Emr-i 'âli, padişah tarafından verilen emirdir. (Sertoğlu, 1958, s. 90). “Emr-i şerîf sitâde. Bâ arzuhâl-i hod ve bâ telhîs ve bâ fermân-i 'âli. Fî 15 Muharrem sene 1198.”; “Hasmiyla murâfa'a olmadıkça der-kenar olunmamak için şerh tafsil. Fî 13 Safer 1198.” (VGMA 515: 97/157).
- ³⁰ “Vakf-ı Türbe-i Seyyid Ömer el-Mücerred ve Ebu Medyen el-Çavs der Kuds-i Şerif, -(Kırmızı mürekkeple yazılmış not: Vakf-ı mezbûra her kim türbedâr ve mütevellî ve nâzır olur ise Kuds-i Şerifin dellâlân meşîhati kadîmden beru meşrûtasıdır.)
-Berât sitâde 'an mahlûlû es-Seyyid Ahmed Efendi bâ arzuhâl-i hod ve bâ ru'ûs-ı hümâyûn. Fî 15 Safer 1195.
-Emr-i şerîf sitâde. Bâ arzuhâl-i hod ve bâ telhîs ve bâ fermân-i 'âli. Fî 15 Muharrem sene 1198.
Türbedâr ve nâzır ve mütevellî ve şeyh-i dellâlân der Kudüs olmak üzere berât virilmiştir. Yevmiyye 7.” (VGMA, 515: 97/157). Bkz. Ek B.
- ³¹ “...Kuds-i Şerifde Mağribîlere meşrûta Seyyid Ömer el-Mücerred ve Ebu Medyen el-Çavs Türbesi Vakfı'nın vazîfe-i mu'ayyene ile türbedârlık ve nezâret ve tevliyât ve dellâlân meşîhatine mutasarrıf olan Mağribî Seyyid Abdullah Efendi kendi hüsn-i rızâsıyla mutasarrıf olduğu cihât-ı merkûmeyi kendüye ferâgat ve kasr-ı yed eyledikde tevcîh-i için der 'aliyyeye gelür iken esnâ-i râhda bertakrîb eşyâsıyla me'an yedinde olan berât zâyi' olmağla kasr-ı yedinden tevcîh buyurulmak bâbında istid'â-yı inâyet ve sâlifü'z-zikr türbedârlık ve nezâret ve tevliyât-i merkûma Mağribî Abdullah Efendi'nin üzerinde olub vakf-ı mezbûra her kim mütevellî ve nâzır olur ise Kuds-i Şerifin dellâlân meşîhati kadîmden meşrûta olduğu virilen emr-i şerifde mezkûr olduğu Anadolu Muhasebesi'nden der-kenâr olduğu sâhib-i arzuhâl es-Seyyid Ahmed bin Mehmed Demmûrî el-Mağribî ma'rîfet-i şer'iyâtta cihât-ı merkûmeye mutasarrıf olan es-Seyyid Abdullah el-Mağribî hüsn-i rızâ ve tiyb-i ihtiyâriyla bana ferâgat ve kasr-ı yed ve yedinde olan 'atîk berâtın teslim ve yedine kibel-i şer'den bir kıt'a ilâm dahî i'tâ olunmağla tevcîhi için...” BOA, C.EV.566.28553. 29 Cemâziye'â-ahir 1212 [19 December 1797].
- ³² Sözlükte haberci, haber götürülen anlamlarına gelen kelime, meslek adı olarak devletçe posta idaresi kurulmadan önce mektub ve emanet getiren kimseleri ifade etmektedir. Bkz. Ferit

Devellioğlu, Osmanlıca: Türkçe Ansiklopedik Lûgat, **Aydın Kitabevi Yay., Ankara** 2002, s. 913. Kudüs Kazası hurûfât defterlerinde de 1140/1727 tarihi itibarıyla Kudüs'de *sâiler loncası* olduğu, lonca şeyhliğine de Meğâribe Mahallesi sakinlerinden atamalar yapıldığı görülmüştür. (VGMA, 1111: 54/16; 1128: 68/36).

- 33 “Kudüs-i Şerîf mollasına hüküm ki: Sulehâdan Şeyh Abdullah zîde salâha gelüp bu Kudüs-i Şerîf'de vâki' Mağribîlere meşrûta Seyyid Ömer Mücerred Türbesi Vakfı'nın vazîfeye mukayyed berat-ı şerîfle türbedâr ve mütevellîsi olup Zâviye-i vakfın defterde mukayyed karyelerinden kazâ-i mezbûra tâbi 'Ayn-ı Kârim karyesi re'âyâlarından üzerlerine edâsı lâzım gelen a'şâr ve sâir hakların ve rûsûmların kanûn ve defter mücebince ahz edâ eyledikde ecânibden olan kimesneler re'âyâ fî tahrîren ve lede's-su'âl ve â'sâr ve sâir hukûk ve rûsûmların kanûn ve defter mücebince ahz u kabz ve bilâ-sened mûmâna'at ve gadr sevde'sinde oldukların bildirüp ecânibden olan kimesnelerin bî-vech ve bilâ-sened zâhir olan te'addîleri men' olunmak bâbında emr-i şerîfim recâ eylediği ecilden mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır. Hasbî. [Fî] evâsıt-ı N sene [1]197.” (BOA, ADVNS, ŞM (3): 148/1).
- 34 İlgili kayıtlarda atamalar, bir zaruret dolayısıyla bir görev ve kişiye ihtiyaç duyulması nedeniyle yapılmışsa “müceddeden” (yeniden) deyimiyle belirtilmiştir. Bazen görevli kişi görevini sebepsiz olarak terk ederse, yeni yapılan tayin de bu şekilde ifade edilmiştir. Bu gibi durumlarda, bazı görevler babadan oğula veya o aile içinde olageldiğinden, aile değişmesi söz konusu olduğunda bu deyim kullanılmış olmalıdır. Yahud da o yer, herhangi bir sebeple boşalmış, yani “mahlûl” olmuştur. Mahlûller, eğer bu genel ifade kullanılmamışsa, şu sebeplerden dolayıdır: Ölüm sebebiyle boş kalan görevler, müslümanlar için “fevt”, gayri Müslimler için ise “mürd” deyimi ile ifade edilmiştir. Görevden alınma, azil durumunda yapılan atamalar ref; Görevi bırakma, terk etme: “terk”, “keff-i yed” veya “kasr-ı yed”; görevi bir başkası lehine olarak bırakma “ferâğ” kelimesi ile ifade edilmiştir (Baykara, 1990:10-11). Seyyid Ömer el-Mücerred ve Ebû Medyen el-Çavs Vakfının tevliyet, nezâret, türbedârlık ile dellâlar şeyhliği makamlarına yapılan 12 görevli atamasından ikisi önceki görevlinin ölmesi üzerine yapılırken, iki görevli görevden el çektirilmiş, beş kayıta da görevliler azl edilmiştir. Bir kayıta makamın mahlûliyeti sebebiyle atama yapılırken, iki de tecdîd berâti verilmiştir. (VGMA, 515: 97/157).
- 35 “Kudüs-i Şerîfde Câmi-ü'l-Meğâribede Receb ve Şaban ve Ramazanda hadîs-i şerîf için el-Kemel bin Ebu Şerîf vakf eylediği Hatt-ı Davud nam mahalde haneye mutasarrıf ve yine ma teyessere vazîfesine mutasarrıf diğher hanaya mutasarrıf ...” (VGMA, 1107: 2/104).
- 36 “...mezheb-i mâlikîyye ulemasına meşrûta...”, “...mâlikî mezhebinin fûru' ve usulünde yetkin Mescid-i Aksâ muvakkıtı hadîs râvisi Şeyh Ahmed bin Şeyh Muhammed el-Muhaddis..” (VGMA, 1109: 6/37).
- 37 “Evlâdân-ı Seyyid Ahmed Abdüllatif, mütevellî ve nâzır, yevmiyye mu'ayyene.
-Berât sitâde. 'An kasr-ı yed. Abdüllatif bin Seyyid Abdullah âmed. Bâ 'arz-ı Muhammed Efendi. Kâd-yı Kuds-i Şerîf ve bâ ru'ûs-ı hümâyûn. Fî 8 Muharrem 1197.
-Cülûs 11 Receb 1203.
-Müteveffâ şode. Becâyêş. Es-Seyyid Mehmed Tahir veled-i es-Seyyid Abdussamed veled-i es-Seyyid Abdüllatif hisse-i rub' (1/4)
Ve es-Seyyid Mustafa veled-i es-Seyyid Necib veled-i es-Seyyid Mustafa veled-i es-Seyyid Abdüllatif hisse-i rub' (1/4)
Ve es-Seyyid İbrahim ve es-Seyyid Muhammed ve es-Seyyid Abdülkadir ve es-Seyyid Said ve es-Seyyid Mehmed Emin ve es-Seyyid Hüseyin veledân-ı es-Seyyid Hasan veled-i es-Seyyid Abdüllatif hisse-i rub' (1/4)
Ve es-Seyyid Ragıb veled-i es-Seyyid Abdüllatif veled-i es-Seyyid Abdullah Abdüllatif hisse-i sülûs 'an rub' (Son ¼'ün 1/3'ü)
Ve Es-Seyyid Ömer ve es-Seyyid Şakir veledân-ı Abdüsselam veled-i es-Seyyid Abdullah veled-i es-Seyyid Abdüllatif hisse-i sülûsân 'an rub' âmedid. (âmedend.) (Son ¼'ün 2/3'ü). Bâ arzuhâl-i

hodeşân ve bâ ilâm-ı Mustafa Paşazâde Mehmed Tahir Efendi Kazasker-i Anadolu ve bâ Ru'ûs-ı Hümâyûn. Fî 2 Receb 1241.” (VGMA, 515: 78/88).

- 38 Ayrıca, 16. yüzyılda mahallenin bütün müesseselerini ele alan detaylı bir inceleme için bkz. (Güneş, 2014).
- 39 Örn. bkz. “...-Müteveffâ şode. (İkinci kişinin atanması-mezkûründen) Becâyeş. Es-Seyyid Musâ Efendi velediş âmed. Bâ maruzât-ı MAhalliyye ve ber-müceb-i Mazbata-i Meclis-i Meşâyih ve i'lâm-ı Mahkeme-i Teftiş ve bâ işâret-i 'aliyye ve bâ defteri hulûsa 421/ 11985 ve bâ fermân-ı 'ali. Fî 16 Rahir 1294. [1]Dâde. Es-Seyyid Ahmed Efendi ibni es-Seyyid Ahmed Hisse-i nısıf 'an rub' [2] Dâde. Es-Seyyid Abdurrahman Efendi ibni Ahmed Hisse-i nısıf 'an rub' [3] Dâde. Es-Seyyid Abdüsselam ve es-Seyyid Süleyman ve es-Seyyid Osman ebnâ-i es-Seyyid el-Hac Osman Hisse-i sülûs 3 'an rub' [4] Dâde. Es-Seyyid Selim bin es-Seyyid Halil Hisse-i sülûs 'an rub' [5] Dâde. Es-Seyyid Yahya ve es-Seyyid ... es-Seyyid Mehmed Bahaeddin Hisse-i ... 'an rub' [6] Dâde. Es-Seyyid Kemaleddin ve es-Seyyid Mehmed Hâmid ve es-Seyyid Abdülkadir ebnâ-i es-Seyyid el-Hac Mehmed ... Hisse-i ... 3 'an rub'.” (VGMA, 515: 92/139).
- 40 “Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn-ı mülûkâneye mülhak evkâfdan Kudüs-i Şerîfde vâki' Makâm-ı Burak Erbaîn Vakfı'ndan olmak üzere vazîfe-i mu'ayyene ile makâm meşîhatine mutasarrıf olan es-Seyyid Abdülcelil ve es-Seyyid Abdülkadir birâdereş fevt olub yerleri hâli ve hidmeti lâzımeleri me'attal olmağla sulbî kebir oğulları erbâb-ı istihkâkdan es-Seyyid Abdülgânî Halîfe ibni es-Seyyid Abdülcelil ve es-Seyyid Musa Halîfe ibni es-Seyyid Abdülkadir her vecihle mahal ve müstehik olmalarıyla meşîhat-i mezkûre müteveffiyân-ı mezbûrânın mahlûllerinden oğulları merkûmân iştirâken tevcih ve yedlerine berât-ı 'âlişân ihsân buyurulmak ricâsına Kudüs-i Şerîf Kadısı Debbağzâde zâdesi es-Seyyid Mehmed Arif Efendi arz itmekle meşîhat-ı mezkûra müteveffiyân-ı mezbûrânın mahlûllerinden oğulları merkûmân tevcih ve berâtlarına şurût-ı derciyle berât i'tâ olunmak bâbında Evkâf-ı Hümâyûn nâzırı sa'âdetlü Mustafa ... Efendi i'lâm itmeleri mücibince tevcih ve berât virile. 21 Ramazan 1259.” (VGMA, 306, s. 70; BOA, EV.MH.101.03, 21).
- 41 Vakfiyelerden bir kısmı sonradan kopya edilmiş Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kayıtlıdır. Diğer bir kısmına ise, Muhammed Haşim Çuşe tarafından hazırlanan Evkâfu'l-İslâmiyye fi'l-Kudsî'ş-Şerîf: Dirâsetu Târihiyye Muvesseka adlı çalışmada verilen referans bilgileri sayesinde erişilmiştir. Sicillerin tamamının taranması imkânı bulunamamıştır. Bahse konu çalışma ise, Osmanlı fethinden itibaren 1977'ye kadar Kudüs'te kurulan Müslüman vakıflarını konu alır. Bkz. (Çuşe, 2009). 18. Yüzyılda mahallede yeni kurulan vakıfların listesi için bkz. Ek C.
- 42 Vâkif ayrıca evin süknâ hakkını eşi Aişe binti Abdüsselam'a şart kılmıştır.
- 43 Vâkif ayrıca vakfın gelirlerini hayatta oldukça kendi nefesine, kendisinden sonra mevcut bulunan çocukları Mehmet ve Abdurrahman ve Mekki'ye ve Cenab-ı Hakk'ın ihsan edeceği zükûr ve inâs (kız ve erkek) evlâdına fârîza-i şer'iyye üzere (erkeğe 2, kıza 1 hisse olacak şekilde) vakfetti. Evlâdı bütün dahi tamamen münkariz olup kimse kalmaz ise mezbûr vakıf Seydi Ebi Medyen el-Çavs Hazretlerinin Zaviyesi'ne ilave edilecek, bu da müte'azzir olur ise Kudüs-i Şerîf'te kâin fukara ve mesâkine ait olacaktır. Vakfın yönetimini ise hayatta oldukça kendi nefesine, vefatından sonra ise “el erşed fel erşed” (“Tevliyeti vâkıfın mutlaka evlâdının erşedine meşrûta olan vakfın tevliyetine, vâkıfın gerek zükur ve gerek inâs evlâdından hangisi en ziyâde reşid ise ol kimse müstehik ve meşrûtunleh olur.” (Ömer Hilmi, 1317, s.86-87)) usûlü üzere mevkûfun aleyhimin erşedine ait olmasını şart kılmıştır.
- 44 Detaylı bilgi için bkz. Ek C.
- 45 Konuya ilişkin daha detaylı bir değerlendirme için bkz. (Van Leeuwen, 2012, s. 133-163; Eroğlu Memiş, 2016, s. 241-321).
- 46 Osmanlı merkezî idaresi de özellikle ahkâmlarda yer alan hükümlerde açıkça belirttiği üzere, vefat eden görevlilerin yerine aynı aileye mensup kişileri atamayı tercih etmiştir. (Abu Manneh, 1986, s. 93). Örn. bkz. “Kudüs-i Şerîfde vâki' Mescid-i Aksâ ve Sahratullah-ı Müşerrefe Evkâflarından ve gerek taraf-ı saltanat-ı seniyyeden belde-i mübâreke ahâlilerinden irsâl olunan

surreden ve zikr olunan Evkâfın gerek sikkeler ve gerek Osmanî surre ve cihât-ı sâireden cüz'iyeye ve külliyye her birine ... sükkânî üzerlerinde olub berevât-ı Padişahî ile mutasarrıf olanlardan biri fevt oldukda evlâdına evlâdı olmadığı sûrette karındaşına yahud karındaşı olmadıkda akrabasına virilüb bu sûrette fevt olan gerek ricâl ve gerek nisâ her bilâ-veled fevt olduklarında Evkâftan düşen cihât mütevellî bulunanların arzlarıyla ve cânib-i 'aliyyeden giden surreye mutasarrıf olanlardan bilâ-veled fevt oldukda Kâdı-i Kudüs-i Şerîf arzıyla erbâb-ı istihkâkdan olanlara virilüb ferağ ve intikâlâtı dahî vech-i meşrûh üzere mütevellî-i vakf bulunanların ve surre ashâbı Kâdı-i Kudüs-i Şerîf arzlarıyla ferâğat olunub ref' iktizâ eyledikde yine ber-minvâl-i meşrûh virilüb İstanbul'da sâkin ve Kudüs-i Şerîfe varmayub ba'zıları cihât-ı vakf ashâbının menzili yoğ iken açıktan arz-ı hâl ve sehven berât ile ahâlinin cihât ve surreleri kimesneye kayd olunub şurût-ı merkûma ... olunmak bâbında sâkin-i belde-i tayyibe fukaraları arz-ı hâl ve vech-i meşrûh üzer emr-i 'âlîşân ... ve Haremeyn-i Şerîfeyn Muhasebesine ve .. Kalemine kayd olunması niyâziyle istid'â itmeleriyle ... mezkûr için zikr olunan evkâf-ı şerîfelerden hayât-ı mahlûliyye vâki' oldukda evlâdlarına ve bilâ veled vâki' oldukda müstehikkine virilmek üzere mütevellî arz ve 'Âsitane-i Sa'âdete gelüb arzlarıyla tevcih olmak bâbında ... emr-i 'âlî sâdir olduğunda mahallinden vaz u der kenâr olunmakla minvâl-i meşrûh amel ve hareket ve surre ve cihât mahlûlü vâki' oldukda evlâd-ı ve evlâdı olmadığı sûrette akrabasına ve bilâ akraba vâki' oldukda müstehikkine virilmek .. mütevellî-i vakf arzı ve surre vâki' oldukda Kudüs-i Şerîf kadısı arzıyla virilüb ve ferağ ve intikâl dahi minvâl-i meşrûh üzere virilüb arz-ı hâl ile virilmek ve iş bu şurûta murâca'a olunub arzlarıyla sâdir olan emr-i 'âlîşân mücibince idare ve Haremeyn-i Şerîfeyn Muhasebesine ve Mukâta'a Kalemine dahî kayd olunub muğâyir-i emr-i 'âlîşâna bir ferd hareket itdirilmemek bâbında hükm-i hümâyün virilmek ricâsına i'lâm eylemeğin mevâhim-i hükm ve bu fermân-ı ali sâdir olmağın vech-i meşrûh üzere emr-i şerîf-i 'âlîşân yazılmak için iş bu tezkire virildü. 11 Rebiu'l-evvel 1148." VGMA, 814: 11. Benzer hususları muhtevî diğere bazı emirler için bkz. (VGMA, 814: 93; 815: 46/1; 46/2; 815: 120; 323: 23).

47 Zümre terimini hukuki olarak tanımlanmış bir statü grubu anlamında ve estate/état/stande'nin karşılığı olarak kullandık. Hülya Canbakal terimi 17. yüzyılda Antep ve Schilcher de 18. ve 19. yüzyıllarda Şâm için benzer şekilde kullanmıştır. Bkz. (Canbakal, 2009; Schilcher, 1985). Osmanlı toplum yapısını konu alan çalışmalardan Akdağ (1971) ve Ergenç (1982) Osmanlı toplumunu iki büyük sınıfa ayırmıştır. Genellikle yönetici seçkinler ya da yönetici sınıf ve bazen de vergi veren sıradan halktan (re'âyâ) ayrı olarak vergi toplayanlar şeklinde tanımlanan askerî, padişah beratı vasıtasıyla dinî veya idari güce sahip olan kişilerden, yani saraya ve orduya bağlı görevliler, memurlar ve "ulemâ"dan oluşan hizmete dayalı bir soylu zümre idi. (Inalcık, 1964, s. 44). Ayrıca bkz. (Rafeq, 1997, s. 22).

48 18. yüzyılda Osmanlı Devleti ile çeşitli vilâyetlerdeki elitler arasındaki ilişkide temel değişiklikler meydana gelmişti. Üstelik bu değişiklikler vilâyetten vilâyete farklılıklar gösteriyordu. Bazı tarihçiler, yerel elitlerden oluşan geniş bir kesimin 18. yüzyılda Osmanlılaştığını ileri sürmüştür. Onlara göre bu Osmanlılaşma, 1700'lerin sonunda iyice yaygınlaşan merkezî denetimin çözülmesine karşı panzehir işlevi görmüştür. Jane Hathaway belirgin bir Osmanlı elit siyasi kültürünün Mısır'a aktarıldığını öne sürdüğü çalışmasında (The Politics of Households: "Egypt in the Seventeenth Century") Osmanlılaşma terimini kullanmaz iken, Osmanlı taşrasının ikincil yönetim çevrelerine yayıldığını belirtir. Hathaway (2002), Masters (1988) bu grubu gelişmekte olan bir Osmanlı üst sınıfı olarak görürken, Khoury (1997) süreci Osmanlılaşma olarak tanımlar.

49 Bkz. (Barbir, 1988; Abou-el-Haj, 1991; Salzman, 1993; Khoury, 1997; Barkey, 1994; Hathaway, 2004, s. 37) Konuya ilişkin eleştirel yorumlar için bkz. (Pierce, 2004, s. 6-28, 29-53).

50 Arapça'da "para kesesi" anlamına gelen surre kelimesi tarihi bir terim olarak, her yıl Hac döneminde önce genellikle Haremeyn (Mekke ve Medine)'ye yollanan para, altın ve tarzındaki hediyeleri tabir etmek için kullanılmıştır. Osmanlılar, Mekke ve Medine'den sonra İslam'ın üçüncü kutsal kenti addedilen Kudüs'e ve el-Halil kentine de surre gönderirlerdi. Yavuz Sultan

Selim döneminde ise 1517'de Kudüs'ün ilhakıyla birlikte, şehre çokça yardım ve ihsanlarda bulunulmuştu. Ancak Kudüs'e ait olarak tespit edilen en eski surre defteri 1593 tarihlidir. Detaylı bilgi için bkz. (Atalar, 1991, s. 1; Buzpınar, 2009, s. 567; Güler, 2011, s. 199-200; Fişne, 2012, s. 14).

- ⁵¹ Konuya ilişkin detaylı bir inceleme için bkz. (Eroğlu Memiş, 2016, s. 266-274). Çalışma çerçevesinde BOA, EV.HMK.SR.d.:1971, 2224, 2546, 2855 nolu defterler incelenmiştir.
- ⁵² Örn. bkz. (BOA, EV.d.13645; BOA, EV.d.18277; BOA, EV.d.18617; BOA, EV.d.19214).
- ⁵³ Tek yönetim altında birleştirilen mahalle vakıflarına 1277/1860 yılında Mağribî Şeyh Mehmed Arif Efendi mütevellî, nâzır ve türbedâr olarak atanırken, aynı görevlere 1301/1884 tarihinde Hacı Ömer el-Mağribî, son olarak da 1329/1911 tarihinde Mağribî Hacı Beşir Efendi ibni Abdüsselam el-Hasanî atanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. (VGMA, 160: 378).